

Дмитро БУРІМ, Юрій ЧЕРЧЕНКО (*Kuiv*)

РЕФЕРАТ ВОЛОДИМИРА СТАХІВА ПРО ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

В історії українського організованого націоналізму постать Володимира Стахів є однією з найпомітніших. Член Револьюційного Проводу ОУН, провідів ЗЧ ОУН та ОУНЗ, він протягом кількох десятиліть був серед тих, хто визначав напрямки розвитку українських націоналістичних організацій. У 1950-ті та 1960-ті рр. – це також відомий публіцист, головний редактор двотижневика “Сучасна Україна” та співредактор журналу “Сучасність”. Про те, що він був фахівцем у галузі зовнішньополітичних відносин, промовисто свідчить той факт, що саме Володимира Стахів було призначено на посаду керівника “ресорту закордонних справ” Українського Державного Правління в перших днях липня 1941 р.

Документ, який публікується нижче, очевидно є розшифровкою стенограми виступу Володимира Стахів на конференції Фондації для дослідів життя і діяльності полковника Євгена Коновальця. Рішення про створення цієї фундації було прийнято в 1958 р., коли відзначалися 20-ті роковини трагічної загибелі Голови Проводу українських націоналістів.

Комітет для відзначення в Роттердамі 20-річчя смерті славної пам’яті полковника Євгена Коновальця, або, як його тоді скорочено називали, Роттердамський комітет було створено з ініціативи Голови Проводу українських націоналістів (ПУН) полковника Андрія Мельника. Саме він звернувся до представників ЗЧ ОУН та ОУН за кордоном (ОУНЗ), закликаючи до спільного відзначення 20-річчя загибелі Євгена Коновальця. Але одразу створити такий всенационалістичний комітет не вдалося, бо представники ЗЧ ОУН відмовлялися брати в ньому участь, якщо там теж будуть представники “двійкарів”. Щоб якось обійти протиріччя між бандерівцями та “двійкарями”, Андрій Мельник доручив генералові Миколі Капустянському скликати нараду колишніх співробітників полковника Євгена Коновальця в ділянках військовій, революційній і політичній та представників вояцьких організацій і суспільно-громадських центрів українців у Німеччині та Голландії. На цій нараді 4 лютого 1958 р. й було створено Роттердамський комітет. До Президії комітету увійшли: Андрій Мельник (голова), Степан Бандера, Роман Дашкевич, Дарія Ребет, Василь Татарський і Юрій Студинський. Наступного дня було обрано Діловий секретаріат у такому складі: Яків Маковецький, Михайло В. Борис, Роман Дебрицький і Модест Семирозум. Діловий секретаріат

зайнявся технічною підготовкою цих урочистостей. Роттердамський комітет згодом сформував Комісію трьох, до якої увійшли представники трьох гілок ОУН: Дмитро Андрієвський від “мельниківців”, Дарія Ребет від “двійкарів” та Ярослав Бенцаль від “бандерівців”.

Комісія трьох була покликана для збирання матеріалу про життя та діяльність Євгена Коновальця. 21 червня 1958 р. комісія надіслала до комітету свій звіт, в якому серед іншого було запропоновано створити при Науковому товаристві ім. Шевченка спеціальну фундацію для студій життя й діяльності полковника Коновальця. На засіданні Роттердамського комітету 27 вересня 1958 р. Андрій Мельник розповів, що він разом з Дмитром Андрієвським мав у Парижі зустріч з представниками НТШ Володимиром Кубійовичем та Володимиром Яневим. В результаті розмови було досягнуто угоду. На цьому ж засіданні комітету 27 вересня 1958 р. було розглянуто й проект угоди з НТШ, але виникли суперечки, і питання було передане на розгляд Президії комітету. Президія мала зайнятися підготовкою створення фундації, а комітет після створення фундації повинен був самоліквідуватися.

Процес підготовки створення Фундації для дослідів життя і діяльності полковника Євгена Коновальця тривав протягом 1959 р. Цим займалася відповідна Підготовча комісія. Її секретарем був Яків Маковецький. В Архіві ОУН у Києві зберігається низка листів від українських організацій в еміграції, датованих 1959 роком, в яких висловлюється прохання прийняти ці організації у члени фундації. Серед цих організацій були: Українське товариство “Відродження” з Аргентини, Українсько-бразильський клуб (Бразилія, Курітіба), Українська видавнича спілка в Лондоні, Відділ Союзу українців у Британії (СУБ) у Бредфордї, Відділ СУБ в Олдгемі, Відділ СУБ у Ноттінгемі, Спілка української молоді у Великій Британії, Ліга визволення України (Канада, Торонто), “Українська національна єдність” (Франція), Українська стрілецька громада в Канаді, торонтська філія Українського національного об’єднання в Канаді, Організація українок Канади імені Ольги Басарабової в Торонто. На 10 травня 1962 р. фундація нараховувала 32 дійсних члени.

У листі Головної управи Українського товариства “Відродження” в Аргентині від 7 квітня 1959 р. до Підготовчої комісії Фундації для дослідів життя і діяльності полковника Євгена Коновальця зокрема зазначалося: “Потверджуємо одержання Вашого листа-обіжника з дня 20 березня ц. р. враз з прилогою тексту проекту Статута Фундації та висловлюємо наше вдовolenня з приводу заоснування цього рода Фундації. Отсим зголошуємо наше Т[оварист]во – Українське Товариство «Відродження» в Аргентині в кандидати в дійсні члени згаданої Фундації. Вписове в сумі 10 американських долярів і річну членську вкладку 25 ам[ериканських] долярів перешлемо на вказану Вами адресу. Якщо б на Установчих Загальних Зборах Фундації була би потреба заступити наше Т[оварист]во, то ми просили б п. д-ра Якова Маковецького бути нашим представником”¹.

У проекті статуту фундації мета діяльності фундації була сформульована таким чином: “Фундація має завдання провадити досліди життя і діяльності полк[овника] Євгена Коновальця. В тій цілі Фундація збирає належні

¹ Архів ОУН у Києві. – Фонд Євгена Коновальця.

матеріали й опрацьовує їх для видання друком, сприяє звеличенню його пам'яті літературними і мистецькими творами, добуває матеріальні засоби, потрібні для виконання повищих завдань”². Відповідно до статуту Загальні збори фундації мали скликатися в міру потреби, щонайменше раз на два роки.

12 травня 1961 р. в приміщенні ЦПУЕН у Мюнхені відбулися Основоположні збори Фундації для дослідів життя і діяльності полковника Євгена Коновальця. Було ухвалено Статут фундації й обрано керівні органи. Управа фундації: Юрій Бойко (голова), Ярослав Бенцаль (заступник), Олекса Вінтоняк (секретар), Григорій Васькович, Євген Мацях, Роман Дебрицький, Яків Маковецький. Контрольна комісія: Андрій Мельник (голова), Степан Ленкавський, Богдан Кордюк, Мирон Коновалець, Василь Орелецький.

Результатом роботи фундації мала стати підготовка та публікація збірника матеріалів про життя та діяльність Євгена Коновальця. Фундація сформувала редакцію цього збірника. 8 березня 1963 р. редакція опублікувала “Інформації і побажання до шановних авторів збірника”. В цьому документі повідомлялось: “В склад редакції збірника на сьогодні входять: проф. д-р Ю. Бойко, д-р Г. Васькович, М. В. Борис. В дальшому склад редакції буде доповнений новими членами”³. В цій інформації визначалася структура збірника, наголошувався його науковий характер. “Характер збірника – дослідчо-науковий. Він має стояти на високому рівні під оглядом змісту, форми подання матеріалу і стилю. Статті в ньому повинні бути оперті на документи і джерела; останні мають бути піддані суворій перевірці. Абсолютно виключається пропагандивно-гльорифікаційний підхід і стиль”⁴.

В інформації вже було також запропоновано назву майбутнього збірника – “Євген Коновалець та його доба. Збірник статей, спогадів, документів”. Редакція не обмежувала розмір статей-матеріалів, – він міг бути 10-40 сторінок і більше. Передбачалася виплата гонорарів авторам статей “за тарифою наукових праць”. Всю роботу планувалося провести протягом року з тим, щоби “ще цього року... матеріали повинні бути здані друкарні до складання”. Насправді ж цей збірник побачив світ аж у 1974 р.⁵ У передньому слові до видання з цього приводу зазначалося таке: “По довгих роках праці випускаємо у світ Божий оцей збірник. Є він плодом зусиль не якогось вузького гурту людей, в ньому виявляє себе українство в діаспорі, виявляє своїми позитивами власну духову пружність і матеріальну спроможність, а коли є у цьому негативи (а де ж без них обійшлося!), то вони відображують собою наші колективні спроможності”⁶.

У процесі роботи над підготовкою збірника фундація скликала спеціальні студійні конференції, на яких обговорювалися теоретичні питання, пов'язані з написанням матеріалів для книги. В Архіві ОУН у Києві є документ про першу таку конференцію. Це запрошення на студійну конференцію,

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1019 с.

⁶ Там само. – С. 7.

що відбулася в Мюнхені 19 грудня 1963 р. в приміщенні Дому української науки. На цій конференції було заслухано та обговорено такі доповіді: Богдан Кордюк, “Євген Коновалець як політичний організатор”, Микола Філь, “Роля полк[овника] Євгена Коновальця у творенні Організації Українських Націоналістів”, Дмитро Андрієвський, “Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів”, Михайло Борис, “Інформація про підготовку збірника-монографії”. Михайло Борис у своїй доповіді серед іншого розказав, що інформація редакції збірника з окремим листом-запрошенням до співпраці були відправлені на 129 адрес. “Воно, на перший погляд, може видаватися, надто високе число співробітників? Тут потрібний короткий коментар: у цьому випадку під окресленням «співпраця», я розумію не лише опрацювання статей-матеріалів, а якнайширше співробітництво: складання бібліографії, розшуки за фотографіями, документами, рідкісними виданнями тощо. Самих авторів є на увазі не більше 70... Проведені підрахунки показують, що дотеперішні наслідки підготовки менші ніж середні...”⁷.

Реферат про зовнішню політику ОУН Володимир Стахів виголосив на конференції фундації в червні 1967 р. Про те, що це була саме конференція Фундації для дослідів життя та діяльності полковника Євгена Коновальця, свідчить, по-перше, склад учасників, які взяли участь в обговоренні реферату, а по-друге, те, що у своєму виступі Володимир Стахів кілька разів згадує про завдання фундації. Дату виступу теж легко визначити, адже В. Стахів згадує, що “якраз вчора виповнилося рівно 33 роки з дня вбивства Перацького”. Отже, виступав він на конференції 16 червня 1967 р. У своєму виступі В. Стахів сформулював головні напрямки для висвітлення теми та дав періодизацію зовнішньополітичної діяльності ОУН у міжвоєнний період. Можливо, через те, що в рефераті були головним чином окреслені завдання для подальшої роботи, цей текст не увійшов до збірника “Євген Коновалець та його доба”. У книзі в розділі “Зовнішня політика ОУН” було опубліковано три статті: Ігоря Каменецького “Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами”, Костянтина Зеленка “Великобританія і Україна” та колишнього представника ОУН у Великій Британії Євгена Ляховича “Діяльність ОУН в Лондоні в 1933–1935 рр.”. Але у передмові до книги головний редактор професор Юрій Бойко писав, що Володимир Стахів брав участь у редагуванні текстів, що увійшли до цього фундаментального збірника. В тій же передмові до книги Юрій Бойко називав проблеми, з якими стикалася редакція при роботі з текстами: “Редколегія поборювала напушисту фразеологію, інерцію емоційної героїзації постаті Полковника, спроби окремих авторів випнути свою особу в історичних подіях минулого, зайву багатомовність. Деякі автори губили відчуття того, що вони пишуть до збірника, і розганялися на монографію (отримано, наприклад, статтю на 160 стор[інок] машинопису!). В таких випадках доводилося різати текст ножицями, а після всіх скорочень узгіднювати остаточну редакцію із авторами; цю делікатну місію Редакційна Колегія переклала в основному на мене”⁸.

⁷ Архів ОУН у Києві. – Фонд Євгена Коновальця.

⁸ Євген Коновалець та його доба. – С. 10.

На жаль, Володимир Стахів помер у 1971 р., так і не побачивши надрукованої книжки. Як ми бачимо, в цьому збірнику статті, присвячені міжнародній діяльності ОУН, висвітлюють тільки два напрямки зовнішньополітичної діяльності організації – спілкування з представниками політичних кіл Великої Британії та Німеччини. У своєму рефераті Володимир Стахів набагато ширше окреслив сферу зовнішньополітичної діяльності ОУН. Чому до книги увійшли тільки ці два напрямки, Юрій Бойко пояснював так: “Розділ «Зовнішня політика ОУН», хоч і не вичерпує означеної проблематики, є все таки наскрізь свіжо і добре удокументована розгорненим (проф. д-р І. Каменецький, К. Зеленко, Є. Ляхович). Ми свідомо пішли на те, щоб для міжнародної політики ОУН дати ширший історичний фон, представити цілість політики Англії й Німеччини перед 2-ою світовою війною. З появою наших матеріалів має остаточно розв’язатися легенда про орієнтацію Коновальця на «фашистську Німеччину»”⁹.

Машинописний текст виступу Володимира Стахіва походить з його особистого архіву. Після смерті В. Стахіва німецький історик доктор Франк Грелка (Європейський Університет Відріна, Франкфурт-на-Одері) з дозволу вдови Володимира Стахіва зробив копію цього документа, а вже згодом передав цю копію Дмитру Буріму. Текст є очевидно розшифрованою стенограмою доповіді Володимира Стахіва та подальшого її обговорення. Така думка виникає через те, що в тексті залишено багато пропусків, особливо в кінці речень. Досить часто речення між собою не узгоджені, виклад плутаний. Складається враження, що стенографіст або не встигав все занотовувати, або не все розумів. Тому опублікувати такий документ без певного редагування практично неможливо. Про це, до речі, говорив і сам Володимир Стахів в останніх рядках доповіді: “Вибачте, що я занадто фрагментарно ті справи подавав, я спішився, й тому всі мали претензії, що не вимовляв останні слова в реченні. Може відбутися дискусія, коли йдеться, що ця доповідь може бути надрукована, бо я вважаю, що ця доповідь ще в тій формі, як я її виголосив, надрукована ще не повинна б бути”. Але оскільки за життя Володимира Стахіва цей матеріал у відредагованому вигляді не публікувався, то треба його видати хоча б у такому “чорновому” варіанті через те, що в ньому автор висвітлює важливі аспекти історії ОУН.

Цей реферат Володимира Стахіва вже було опубліковано в Україні¹⁰. Упорядник, правда, не пояснив, що це за текст, коли і з якого приводу був написаний. Єдине, що було вказано, що текст походить з архіву молодшого брата Володимира Стахіва Євгена, теж відомого діяча ОУН, автора кількох книжок спогадів. Текст для публікації було відредаговано, знову ж таки не вказано, хто це робив – чи сам Володимир Стахів, чи Євген Стахів, чи упорядник Олександр Панченко. Разом з тим внесені додатки до тексту, які заповнюють пропуски, та деякі зміни в тексті, зроблені під час редагування, інколи викликають запитання. Наведемо один тільки приклад. У тексті

⁹ Там само. – С. 14.

¹⁰ Див.: *Стахів В. П.* Про українську зовнішню політику, ОУН, Карпатську Україну та політичні вбивства Кремля: Зб. вибр. пр. / Упоряд. О. Панченко. – Гадяч, 2005. – С. 16–51.

реферату Володимир Стахів згадує про місію британського посла на Закарпатті, але оскільки події на Закарпатті відбувалися вже після вбивства Євгена Коновальця, то Стахів робить висновок: “Це вже до доби полковника Коновальця не належить”. А в збірнику, упорядкованому Олександром Панченком, висновок прямо протилежний і наступне речення просто видалене¹¹. До того ж не виправлено численних помилок, зокрема у прізвищах відомих європейських та українських політичних діячів. Відповідно немає й коментарів; а коли б упорядник готував ці коментарі, то він би дізнався про правильне написання назв установ та прізвищ. Але найголовнішим недоліком згаданої публікації, на нашу думку, є те, що упорядник вилучив три сторінки тексту. З яких це міркувань робилося, важко сказати, але це було зроблено свідомо, бо замість вилученого тексту поставлено три крапки. Таким чином, не було опубліковано половину виступу брата Євгена Коновальця Мирона, виступ пана Леника та виступ Юрія Бойка. Отже, доцільність повторної і саме наукової публікації реферату Володимира Стахіва не викликає сумнівів.

Текст реферату Володимира Стахіва “До зовнішньої політики ОУН в роках 1931–1938” та стенограми його обговорення ми подаємо у максимальній відповідності до оригіналу (лише трохи підправлено пунктуацію). Слова, які ми додаємо в місцях пропусків, позначені квадратними дужками. Слова, які були додані при публікації Олександром Панченком, позначаються курсивом. Явні описки стенографіста виправлено беззастережно. Подекуди таки довелось залишити пропуски, тому що важко визначити, що хотів сказати В. Стахів, а ті варіанти, які подавав упорядник О. Панченко, нам не видаються очевидними.

ДОКУМЕНТ

Володимир Стахів. До зовнішньої політики ОУН в роках 1931–1938

Вельмишановні пані й панове!

Питання зовнішньополітичної діяльності Організації Українських Націоналістів ОУН надто широка та складна тема, щоб можна вичерпати її в одній доповіді і укласти її в такий короткий реферат. Тому доповідачеві доведеться обмежитися тільки деякими фактами та фрагментами окремих важливіших, так би мовити, ключових подій і [на] найширшому тлі з’ясувати не тільки зовнішньополітичну концепцію ОУН, але також і реалізацію її з усіма успіхами, яких, мабуть, мало та невдачами, яких, мабуть, досить багато. До того, труднощі з’ясування самої проблеми лежать ще в тому, що з’ясування саме у тій ділянці великою мірою мемуаристська література, опублікована чи тільки доступна архівна документація, документальна фіксація з боку чужоземних партнерів тих чи тих виявів зовнішньополітичної діяльності ОУН дипломатичного характеру, політичної інформації, безпосередніх розмов, публікацій журналістичного та публіцистичного характеру. У зв’язку з таким станом речей виринає оправдане і дуже коротке питання децентралізованого організованого, принаймні публіцистика, без винятку всіх [видань], газет, бюлетенів, журналів, альманахів, листів, звернень, брошур та інформативних книг

¹¹ Там само. – С. 24.

чужими мовами. Уже не говорю про документи [офіційного] характеру, як листування, протоколи засідань, нарад, конференцій, чужомовних пам'яток, які ми популярно називаємо меморандуми, протокольні записи та звіти про політичні розмови з чужоземними партнерами тощо.

Мені здається, що одним з основних завдань фундації було власне стати такою установою, де центрально були [би] архівізовані ці документи публічного й [довірного] характеру. Бо це все таки дуже потрібне не тільки для відсвіження пам'яті про ці чи ті факти, події, персоналії, навіть прізвища, але також, зокрема передусім для перевірення вірогідності повищих даних у пам'яті, перевірення часової послідовності окремих фактів, їхньої логічної пов'язаності та взаємозалежності. Зовнішньополітична діяльність ОУН з усіма її піднесеннями та спадами є чимось у роді гарячого заліза, за яке ніхто братися не хоче, що[б] не попекти собі своїх політично делікатних і чистих рук. Чи не так? [Всі], що досі висловлюються на цьому форумі чи деінде, наприклад, на сторінках українських газет, дуже старанно обминають тематику зовнішньополітичної діяльності ОУН в її не підфарбованій конкретності. Якщо дехто з них і брався за це питання в пресі або в окремих публікаціях, то [не] виходив поза межі дифірамбів і пласких дуже патріотичних слів.

Чому так послідовно відмовчувалися і відповідальні особи, які мали б багато дечого сказати, про окремі фази чи періоди закордонної політики ОУН. Говорю тут про закордонну політику, хоч я радше схильний вживати окреслення зовнішньополітична діяльність. Наприклад, цікаво було б почути міркування з цієї ділянки політичного референта¹ проводу Організації Українських Націоналістів, покликаною першим конгресом ОУН у лютому 1929, референта відповідального на відтинку за концептування, плянування та реалізування української закордонної політики у виданні розумінь та формувань Організації Українських Націоналістів. Або почути оцінку всіх заходів ОУН на терені Королівства Італії з-під пера тамошнього *представника* ОУН, який одночасно виконував *обов'язки* секретаря організації на тому терені². А 1932 і 1933 років відомою й популярною була, так сказати, установа трьох уповноважених крайової екзекутиви, ще популярніша, трьох комісарів, які вважали себе компетентними концепційно унапрямувати та контролювати політичну діяльність ОУН за кордоном і синхронізувати її з революційною акцією КЕ ОУН на ЗВЗ, в тому й зовнішньополітичну діяльність. Справді цікаво було б довідатися, чи вони мали будь-які застереження до тих чи тих подій чи форм у реалізації заходів закордонної політики ОУН. Обидва колишні уповноважені К[райової] Екзекутиви, що пережили Другу світову війну³, також відмовчуються від цього комплексу питань так само, як і обидва згадані представники старої гвардії націоналістів. Для всіх їх зовнішня політична діяльність ОУН залишається таки великою мірою гарячим залізом. Я особисто довго вагався, чи взагалі виступати саме на цьому полі з повищою тематикою. Довго важив усі “за” і “проти” і визнаю те, що сьогодні шкодить цікавість, хто дав себе переконати деяким старим чоловіком і давнішого часу другом ОУН, щоб дати перевагу елементам та аргументам “за”.

Неохота та вагання зумовлені між іншим такими 4-ма причинами: по-перше, занадто складна тематика, яка, так би мовити, відстрашувала всіх інших, які були доповідачами саме цього питання. Складність лежить передусім у тому, що треба нарешті залишити [політичні перестороги] і говорити так, як справді було, незабронзовувати і не відбронзовувати недавнє минуле, бо, на мою думку, ні ОУН, ні її відповідальні особи бронзи не потребують. Однак таки треба демонтувати багато

т. зв. позитивів, як також і негативів, легенд, що їх натворила впродовж часу пропаганда приятелів і недругів ОУН. Ці легенди не тільки треба демонтувати, а кожний визнає, що в нашій дійсності робити ці речі надто прикро. По-друге, [важливе] уточнення: це єдиний форум, де зустрічаються ще всі три фракції, а можна окреслити ще точніше: три відлами розриву колись єдиної ОУН, щоб спільно простежити факти і події своєї політичної молодости, факти свого безповоротного минулого і теперішности. Конкретна дія цієї теперішности і майбутнє координування запланованої діяльності.

Ні, панове, теперішня політична дійсність між трьома фракціями аж ніяк не мобілізує морально виступати з доповідями і обговорювати те з співавторами та учасниками, що ми разом робили. Такий форум присвячений справам історії. Тепер уточнюю: зобов'язує принаймні чесну гру, “фейр плей” тепер, в давності і після-завтра. А то цей форум стане подібним, єдиним помостом, яким є американсько-китайські дипломатичні розмови у Варшаві. Стане, так би мовити, націоналістичною рутинною.

По-третє, на наших договірних та дискусійних форумах не тільки на цьому відтинку виступають часто некваліфіковані диспутанти, [що] знеохочує дискусії принаймні такого доповідача, як я.

По-четверте, відсутність документації, як я згадував.

Ці вступні зауваги треба було мені зробити, навіть наражаючись на небезпеку, що вони звучатимуть прикро, може, навіть прикріше, ніж наміряв доповідач. Прикрість лежить не в тих чи в тих формулюваннях, а в фактах, подіях, але про це буде мова в формулюваннях.

Зовнішньополітична концепція ОУН

Я спрочую для розуміння її. По-перше, організувати реальні сили для боротьби за державну самостійність України. Ця боротьба, а внаслідок її постановня незалежної держави в тій чи тій формі, порушували міжнародний уклад сил. Отож організація цих реальних сил мала вплив на досвід, на політичну концепцію ОУН. До реальних сил зараховуються не тільки бойові кадри на всіх щаблях життя, політичні пропагандисти. До цих зараховуються усі фактори усього суспільного життя нації, тобто організування реальних сил. У нас окреслення “реальний”, “реалітет” набрало в політиці згрідливого посмаку. Немає справжньої не реальної політики. Принципіальна політика завела Гітлера туди, куди ми бачили, сьогодні Насера⁴ також у сліпу вулицю. Поняття принципіальної і реальної політики висунули в такому принципі публіцисти, як Дмитро Донцов і Володимир Мартинець⁵. І завели плутанину в українській політичній термінології.

Я ще буду говорити також про опортунізм. Отож, не принципіальна політика, а політика послідовна і таки реальна. Отож, політика ОУН є реальна, послідовна, і таку її вона виконує. По-друге, створювати революційну ситуацію. Нехай нікого не бентежить запозичення в Маркса чи марксистів, але ми це окреслення не видумали, і, по-третє, довести цю революційну ситуацію до революційного завершення, вкалькульовуючи при цьому революційне завершення в формі національного повстання, вкалькульовуючи при цьому відповідний міжнародний уклад сил чи міжнародних факторів. Концепція була реальною, революційною і калькулятивною. Тверджу, що ОУН єдино посідав політичну концепцію. Це, однак, ніяк не означає, що ця концепція була єдино правильна, але правильність концепції міряється застосуванням мір

життя, послідовністю реалізації і передусім [досягненням] успіху чи неуспіху. Інші українські формації того часу за винятком деякою мірою УНДО жадної власної політичної концепції не посідали. А заборонялося орієнтаціям політичним нереальним, пристосованським, спекулятивним.

Ще раз повертаюся до публіцистики Донцова і Мартинця, якими протиставлена політика принципіальна і опортуністична. В кожній зовнішній політиці є велика доза того, що називаємо опортунізмом, тобто принципом доцільності. Отож, не опортуністична політика, а пристосованська, не опортуніст, а політичний пристосованець. В політиці, зокрема в зовнішній, існують два критерії: калькулятивний і спекулятивний. До речі, між іншим, уся наша еміграційна політика має характер спекулятивний.

Під час визвольних змагань 1917 р. такі концепції, а може, тільки ситуації існували, і в тому контексті моєї доповіді обов'язково треба про них згадати, бо якоюсь мірою, думаю, і нав'язувати зовнішньополітичну концепцію ОУН. На першому місці ставлю концепцію власних сил. Нехай нікого не здивує, що вважаю представниками цієї концепції Михайла Грушевського, а з другого [боку], Миколу Міхновського. Друга, це концепція орієнтації на центральні держави, із верховодством Німеччини. Галицькі політики, СБУ, а між ними й Дмитро Донцов. По-третє, орієнтація на Антанту, реальна вже в 1917 р., за жовтневої революції, а пізніше в 1919 р. в справі Денікіна, переговори в Одесі, Варшавський договір. По-четверте, орієнтація на Росію, зокрема на сьогоднішні ювілеї. Вона була однією мірою концепційна орієнтація, а потім, уже в 20-х роках, пристосованською. Всі вони, ці 4 концепції, не дали успіху, всі вони практично провалилися.

Існує ще одне питання, яке треба з'ясувати, періодизації зовнішньої політичної діяльності ОУН. Критичний спостерігач може слушно заявити, що такий короткий час, як семиріччя, тобто 1931–1938, не вимагають якоїсь періодизації. В справ[ж]нім часі у факультетних вимогах політичних партій. Кінцева дата в 1938 зумовлена смертю полковника. Початкова 1931, на мою думку, виявляє конкретно реальний стан на міжнародному форумі, наслідки польської пацифікації. Семиріччя щодо теми моєї доповіді має такі періоди, на мою думку: роки 1931–34 до атентату на польського міністра внутрішніх справ Перацького⁶, і, здається, вчора минуло 33 роки, як ця подія сталася. Я цей рік взяв як передумову дати до оцінки політичної ситуації 1934–1937 років, тобто до виникнення перших ознак загострення в міжнародній європейській політиці, і третій, найкоротший, отже, 1937 і [по] 30 травня 1938 – смерті Євгена Коновальця.

Виникає у зв'язку з тим питання, чи з'ясовувати та характеризувати окремих факт та події згідно з цією періодизацією, чи хронологічно. Я особисто вибираю можливість систематично по окремих країнах і комплексах країн, при чому буду притримуватися такої системи, поданої мною. Кажу, що розумна людина, стоячи перед завданням перекидати купу каміння з одного місця на друге, починає роздумувати. Я не хочу бути зразком цієї категорії людей. Отож починаю з менше важливих справ з погляду зовнішньополітичних країн – США та Канади. Хоч основна фінансова база для зовнішньополітичної діяльності ОУН були українці в цих країнах, то для зовнішньої політичної діяльності ця база використана не була. Це виникало з помилкової оцінки щодо ролі США. Помилковість була зумовлена дуже великими, конкретними, об'єктивними даними. В Америці були в тих часах тенденції до ізоляціоністської політики супроти європейських справ, уже тоді виникало

незадоволення, головню в Азії, конкуренції Японії, в Маньчжурії, а зумовлена також невдачею в 1922 р., плян ген[ерала] Канака⁷ до гегемонії в Азії, японський плян проектувань тощо. Внаслідок цього – зближення в листопаді 1933 р. з СССР, з одного боку гарантувати засаду політичної безпеки в Європі, проти наростаючої Німеччини, і як протывага Японії в Азії. Відомо, зумовлену Рузвельтовою політикою.

До цього я зауважив би, що сьогодні аналогія до міжнародної політики, якщо аналогії в міжнародній політиці взагалі можливі, тепер Америка бажає використати СССР проти Китаю. Але все ж були дані для розваження зовнішньої політики і політичної діяльності на терені США, Вашингтон. Зумовлені фактом, що США, яких президент Вілсон був архитектором Версальського договору, не ратифікували цього договору і тим самим не гарантували версальської системи договору. Треба було і можна було апелювати до волелюбних принципів американського народу, зафіксованих у конституції, і до його революційних визвольних традицій. В той час, у першому періоді до 1934 р., у цій ділянці українці зробили мало або нічого. На мою думку, відповідальний за такий стан речі поносить Омелян Сенік⁸, який перебрав справи американського сенату. Далі такі особистості, як полк[овник] *Мишуга*⁹ та Дмитро Галичин та політичні прихильники концепції ОУН. А навпаки, на американському терені власне з 1933 і 1934 рр. наступила досить дивна політична орієнтація на можливості націонал-соціалістичної Німеччини. На ділянці націоналістичної публіцистичної інформації великі занедбання. Тільки внаслідок сугестій або думок т[ак] зв[аної] ініціативної групи, США були тільки, так би мовити, фінансовим податковим запіллям.

Коли я говорив про відповідальність, то в нас [це] отожднюється з людиною. Відповідальність це є тільки на те, щоб тільки шукати потім за людиною. Отож канцлер* був знаменитим політичним організатором, мав передусім величезне внутрішньополітичне зацікавлення, але важкий був для думок зовнішньополітичної діяльності. Над США довше розводитися не потрібно.

Там досить пізно організувалося націонал-політичне об'єднання на базі Української стрілецької громади, члени якої давніше підтримували УВО, а тепер політику ОУН не так в той час націоналістичних, а соборницьких позицій, бо на Україні не було, крім ОУН, на жаль, політичних формацій, які б послідовно стояли на засадах соборництва. Канада могла стати помостом у політиці Великобританії. В останній частині моєї доповіді така спроба заіснувала, про що не буду говорити, переходячи до Великобританії.

Тричі були спроби з боку деяких членських політичних кіл нав'язати політичні контакти до українського політикуму, в тому числі до Організації Українських Націоналістів. В 1930 зокрема питання пацифікації, то тільки коротко подаю та нагадаю акцію англійських парламентаристів на терені Ліги Націй, діяльність відомого журналіста, українцями вже призабутого, у “Манчестер гардіян”, великого ліберала [Фредеріка Войта]¹⁰, якого в 1933 р. після приходу до влади Гітлера, тоді у Лондоні у своїх причинках до тієї теми обмежується, на жаль, тільки до справи, я би назвав колонела Мела¹¹. До того часу в Лондоні вже діяли такі українські особи: Володимир Коростовець¹² з боку гетьманців, невеликі успіхи він міг мати, справи були пов'язані зі скандалами перед англійськими консерватистами.

Не знаю, чи на цьому форумі так виразно можу сказати, як тепер скажу, існувала також діяльність афериста міжнародно-політичного Якова Макогона¹³, котрий

* Канцлер – псевдонім Омеляна Сеніка.

подавав себе дискретно і так дискретно хотів почути, що він є нащадком князів Розумовських. І тільки допис пресового бюро в Женеві. Хто міг стояти політично за Володимиром Коростовцем, ясно, коли зважити, що діяльність гетьманської організації обмежувалася тоді найбільшою мірою безпосередньо німецьким тереном. Центр політичної діяльності знаходився в Берліні. Хто стояв за Яковом Макогоном, мені важко сказати, а якісь пропозиції ставити не хочу. Окей*, тобто Євген Ляхович¹⁴, у своїх причинках не згадує про свої розмови з Форейн оффіс, про свої розмови з містером Стренгом¹⁵, може, тому, що він свій причинок базує в основному ситуацією, в якій описує, це його стаття в “Трайденті”, де він хотів оправдати зовнішню політику ОУН в очах американського суспільства чи українців, які не знали й тоді української мови.

Окей здається знаходить у своїй розмові, що реферував у травні у складі адміністративної групи. Містер Стренг був членом департаменту східнополітичних справ в британському [міністерстві закордонних справ]. В 1939 р. був з тією делегацією нещасливою, що їхала [напередодні] договору зі Сталіним і Гітлером, опісля війни був політичним дорадником у першій фазі британської окупації Німеччини і якийсь час...

І тоді в той час 1933 і 34 рр. у Форейн оффісі, за висловами Ляховича, які він досі згадує, такі стосунки в організації Німеччини. В дипломатії, як відомо, говориться неправда, але говориться правда не в усьому, але пристосована так, щоб партнер не міг зрозуміти. В той час англійці мали славу таких, що знали майже про все, що діялося в світі. І на це містер Стренг [також знав багато]. А що наша організація? Власне через оффіс Альфреда Розенберга це була [політика] національна. Розенберг після приходу Гітлера до влади їздив до Лондону, щоб організувати англійську громадську думку для тих плянів східноєвропейських, які були з'ясовані в [“Майн кампф”] чи Розенберговому “Міфі ХХ ст.”¹⁶, і поніс там жахливу невдачу. Можливо, що сугестії містера Стренга були базовані власне на тих розмовах Розенберга, над тим застереженням, що зв'язане з офісом Розенберга, буде українське національне нещастя.

У тому причинкові Ляхович подає, що англійці в той час – офіційні кола, не тільки полковник Мел – були за те, що[би] полк[овник] Коновалець їхав до Лондону на політичні розмови. Виникає питання, які Ляхович з'ясував, чому полк[овник] Коновалець у той час до Лондону не поїхав: з фінансових труднощів, а фінансова ситуація Організації Українських Націоналістів і діяльність її за кордоном [були у прямій залежності].

Ситуація не була така, як собі уявляли і уявляють недруги на другому боці. Чи з фінансових труднощів, чи брак відваги – не його, але усього проводу, а може, третє – внутрішньоорганізаційних заходів, були і версії з Ярим¹⁷, нарешті й чужі впливи.

Далі виникає питання, чому пізніше після відходу з Лондону не було спроб та заходів. Аж у 1937 р. у Великобританію приїхав п[ан] Давидович з Канади. Його повновласті були дуже обмежені, тобто пристосовані до пресово-інформативної діяльності. Це можна знайти на сторінках журналу “..... енд Раша”.

Я не буду на цьому форумі давати відповіді на ті питання, які би поставили, і то з різних причин. Перша причина основна, і хочу її тут подати, а зрештою немає документарних даних. Але хочу заперечити, щоб за організацію англійської справи ця справа відбувалася не тільки за його відомом, але вже найменше, що тут негативний

* Окей – псевдонім Євгена Ляховича.

вплив могла мати група або навпаки. Це ще тоді відбувалося поширення політичної діяльності ОУН такою великою мірою сугестіями, може, допомогою. Але хочу тільки сказати, що, може, для ілюстрації може послужити факт, дехто скаже суб'єктивний, що говорю про себе. В 1937 р. як хотів переселитися до Англії на студії, і знаю позитивно, що ту справу скапіталізував Омелян для себе.

В 1937–38 рр. була третя спроба нав'язати контакти британських політичних кіл з ОУН, також і з іншими політичними середовищами. Був час загостреної міжнародної ситуації. Звичайно, це не належить тут [щодо] англійського посла і його місії на Закарпатті. Це вже до доби полк[овника] Коновальця не належить. Це було [б] уже темою для фундації.

Труднощі робити яку-небудь політичну діяльність у Франції були утруднені фактично не політичними моментами, а психологічними. Існували взагалі в українській політичній ментальності ресантименти до Франції з приводу епізоду [вбивства] Петлюр[и], [також] на адресу генерала тоді Грекова¹⁸ в Одесі, ресантименти, що 14 березня 1923 дипломатія була промотором визнання Галичини за Польщею. Політику з ресантиментів робити не вільно, але, на жаль, так було, і хочу з'ясувати факт, як воно було. Але вже в 20-ті роки велика група депутатів французьких зокрема *виступили* проти білого терору в Польщі. Тільки собі пригадую – між підписами був підпис Леона Блюма та інших. А після пацифікації, наприклад, зокрема мовляв, з'ясуйте нам, поляки – як справи маються, тобто з'ясуйте нам, яким сильним союзником ми вас маємо вважати. Отож з українського боку було незацікавлення французькою справою – уживаю такі окреслення, які тоді уживалися – незважаючи на те, що Франція в той час була політичним гегемоном.

Володимир Мартинець і Микола Сціборський¹⁹, який в той час був редактором “Українського слова” в Парижі (редагували, до речі, газету дуже добре), не мали зовнішньополітичних зацікавлень, а мали, по-моєму: Сціборський – ресантимент до *внутріорганізаційної діяльності*, а Мартинець – до рішення Ради амбасадорів, зокрема не мали зацікавлення розгорнути політичної діяльності на терені Франції. З боку французів були спроби. Наприклад, згадують такого журналіста, [як] Андре Жермен²⁰, який пропонував контакти до парламентської групи у 1937 р. управі журналістів. Правда, ця права демократична група – на це тільки відповідь була лише двох членів діячів у Парижі, що це мала група 3–4 депутати і сподівану...*

Навіть і спроби інформувати французьку громадськість не знаходили чомусь зрозуміння в колах ОУН. Отже, так, з одного боку, за сугестіями згаданої ініціативної групи постав бюлетень, який коротко тривав, “Сервіс де ля прес українців” на чолі з Рудьом, який був на практиці в Берліні десь у пресовій службі. Треба у зв'язку з цим також згадати і про терен Ліги Націй, незважаючи, що то це ще окремий терен, де повинна була зокрема Організація Українських Націоналістів з дуже чіткою світоглядною системою більше себе активізувати. Так і було, що [протягом] року була розгорнена пресою і [інша] діяльність у зв'язку з пацифікацією в 1931 р. Тоді там видано декілька чисел бюлетенів французькою та англійською мовами. Згадаю мимоходом тільки такі прізвища, [членів ОУН], які брали участь у цьому бюлетені: Андрієвський, Кушнір²¹, полк[овник] Євген Коновалець. Але в основному було занедбання цієї установи, так як, тепер, до речі, занедбання українського політикуму на терені Об'єднаних Націй, до яких можна ставитися так або інакше, але бути там в тій чи іншій формі треба.

* Закінчення фрази відсутнє.

До речі, в Женеві в рамках Ліги Націй відбувалися конгреси європейських національних меншин. Мілена Рудницька²², зубний лікар, депутат до варшавського союму д-р Макарушка²³, з якими ОУН чи відповідні установи ОУН [підтримували] дуже тісний політичний контакт. Пригадую також малий епізод з 1936 р., що в департаменті в Берні, тобто президентові швейцарському було сказано, що Коновалець виїхав на власне бажання зі Швейцарії, коли довідався про тиск вета на швейцарський уряд. Мушу сказати, що тут ясно, недвозначно сформульовано, [як] високий урядовець політичного департаменту в Берні *висловився*, що це власне бажання, коли довідався. Це тиск був на полковника Конвальця, коли взяти до уваги, що полк[овник]. Коновалець був людиною не тільки з огляду людського, але і в суспільній політиці. *Це відбувалося в такій країні як Швейцарія*, що Ліга Націй мала свій осідок. Отож швейцарська преса дуже прихильно ставилася до українських справ, *особливо виділявся журнал “Де Женев”, [де] публіцист Брюке [був] під впливом певної політичної групи – Розан, Вернер Гунт, і для прикладу мушу сказати, що*...*

Пригадую, що тоді після смерті полк[овника] Коновальця були відповідні інформації у швейцарській пресі, які дуже використані в *цій* пресі з українських джерел, після того появилися листи, [що їх писали] Микола Троцький²⁴, Єремій²⁵. То для ілюстрації того, які тут я міг би подавати газети більше з терену, але це радше могло б належати до ділянки внутрішньої.

Цим я замкнув би першу частину цих з'ясувань, тих малих, може, дрібних. Цікаве є, що передусім західні, те, що ми називаємо країнами демократичного світу, формально мало зацікавлені *були українським питанням*.

Тепер у другій частині переходжу до другого світу, який властиво є тим залізом гарячим, хочу його з'ясувати. То є проблема Італії, Еспанії, Японії і нарешті Німеччини.

Шановні пані і шановні панове, отже, я продовжую тепер другу частину не часово, тематично, продовжую її, бо тут ідеться тепер про ті країни, які в другій світовій війні понесли поразку, і наслідки якої були з боку ОУН дуже жваві, і, може, тому власне зовнішня політична тематика в розумінні ОУН є таким гарячим залізом. Я вже подав, вибачте, мені зауважують, що я дуже швидко говорю, часу мало, отже, тема дуже широка. Я прагну таки багато справ скорочувати, тим більше, що під заголовком моєї доповіді є подані фрагменти подій. Отож переходжу тепер *до теми*.

Після Німеччини, часово беручи, Італія була другою країною, до політичних кіл якої ОУН нав'язала контакти. Не тому, що це була країна з фашистським режимом чи режимом національної диктатури, бо в той час ОУН підтримувала контакти з політичними колами і військовими колами демократичної Ваймарської Німеччини, а просто тому, що в Римі політичну й інформативну діяльність ще до заснування Організації Українських Націоналістів розгорнув Євген Онацький. Початок цих контактів треба датувати 1927 роком, коли постав Провід українських націоналістів і коли плянувалося створення Організації Українських Націоналістів, може, тоді ще не під цією назвою. Або, точніше висловившись, створення політичної організації революційної. УВО, як сама назва вказує, була військово-революційною організацією. Але Євген Онацький, який повинен би докладніше з'ясувати римські заходи, також належить до тих, хто відмовчується від питань зовнішньополітичної діяльності на терені Королівства Італії.

* Закінчення речення відсутнє.

Тут я буду тільки говорити деякими фрагментами, може, у дискусіях, запитах, постараюся бути точнішим і в доповіді. Тут в Італії, під паролем Беніта Муссоліні та східноєвропейських справ, в тому числі передусім для справи української, був колишній депутат католицької “Партіто popolare” Інсабато²⁶, який, наприклад, у травні 1934 р. об’їхав центри української еміграції, побував також у Варшаві в колах УНР, тоді в націоналістичних колах окреслювалося, в колах варшавської угодовської групи, в колах УНР, для відрізнення від інших груп УНР, не варшавських, але польонофільських, або не варшавських і не польонофільських, наприклад, в ЧСР. Інсабато був також добре обізнаним інформатором свого уряду в українських справах. Позиції Італії були тоді ясні і, може, для української зовнішньополітичної концепції некорисні. Італія була зацікавлена сильною Польщею, у 1934 р. політичне зацікавлення було спрямоване радше на становище України, в Радянському Союзі. А ОУН не тільки в очах української громадської думки, але й політичної думки Європи розгортала свою практичну революційну діяльність у всіх західних областях України, тобто під окупацією польською, румунською, чехословацькою.

Про подорож Інсабато по Європі в українській справі згадує також Розенберг у своєму фрагментарному щоденнику. Далі до персонажів, [що в] такій чи іншій формі заступали український погляд на справи східної Європи, належали професор Сальвіні²⁷, професор Маніно. Та взаємна співпраця відбувалася радше на культурно-інформативній ділянці. Нагадаю, що була створена в їхньому Східному інституті в Неаполі катедра української мови, очолена Євгеном Онацьким. Переклад в той час української літератури, в тому числі й переклад Хвильового, стеження за українською пресою і навіть докладніше, ніж в інших країнах європейських. В міністерській пропаганді був навіть окремих референт ... чи Конформо. Вивчалася українська проблема, вивчалася українська мова. Наприклад, для ілюстрації подаю, що прекрасно українську мову й літературу опанував молодий студент у Євгена Онацького, який загинув як надпоручник на донському фронті і до того часу був керівником для цензури українського видання в Європі через Італію до США і Канади, поки Італія була на статусі ... , тобто необ’єднана, до осені 1939 р. – червня 1940 р. І тими словами хочу підкреслити, що італійські політичні кола мали якнай докладніші інформації, навіть з-за лаштунків української політики під час другої світової війни. Існували в той час в Італії т[ак] зв[ані] муссолінівські стипендії, вистарані Онацьким для українських студентів в 1932 р. До тих стипендіатів належали Михайло Колодзінський²⁸, Михайло Мушинський²⁹, Олександр Бандера³⁰ та ін.

Отож італійське зацікавлення було обмежене тим баянсом політичної концепції італійської за всяку ціну мати сильну Польщу як забороло проти поширення комунізму. Незважаючи на цю оцінку щодо ОУН і щодо досягів її впливів, італійські політичні кола таки вважали Організацію Українських Націоналістів однією з компетентних організацій проблеми українців. У 1934 р. після марсельського атентату на сербського короля Александра і французького міністра закордонних справ Барту здеконспіровано українських учасників в одному вишкільному таборі в Ітаці³¹. На цю вістку, кажуть, Муссоліні рвав собі волосся. Їх тоді заслано на Липарські острови, щоб зберегти абсолютно мовчанку в цій справі. Восени 1937 р. їх звільнено. Це у фрагментах тільки подаю, вважаю в італійській справі повинні нарешті зреферувати Євген Онацький, його часовий заступник і помічник доктор Михайло Турчманович³² та Михайло Мушинський. Я тільки це все згадав, щоб картина була повніша.

В 1936 р. в колах ОУН, у їх діяльності за кордоном, виникла цікава дискусія у зв'язку з вибухом абіссінсько-італійської війни. Дискусія, яку я сформулював би “на яку ногу стати”. Дехто хотів лявірувати публіцистично в тій справі, висловлюючи симпатії радше по боці абіссінців, але секретаріат ПУН-у на це не дозволив. У зв'язку з тим хочу тут нагадати такий епізод, редакціон університету де насіонал або коротко ..., епізод з академічною міжнародною організацією для справ Ліги Націй на чолі [з] англійським лордом, секретаріат якої знаходиться в Копенгагені, секретарем був данець Хрестіян³³. В той час членами були також університетські професори, зорганізувала опит серед різних студентських і академічних організацій щодо їх поглядів на абіссінську війну. Брошура мала виразний протиіталійський характер, проти італійської агресії і потрібна була для організування протиіталійської і проти-агресорської кампанії на терені Ліги Націй. Від України на окладинці всіх публікацій цієї організації міжнародної було моє прізвище як вільного члена, без права голосу. Федерасійон інтернацінал звернулася також до групи фашистів [з] студентської організації, яка дала заключне слово, тобто відповідь на всі застереження, напади, гостру критику полемічну, що були в брошурі некорисні. Я тоді питав [про те], яке становище забрати, сказав – найкраще не приєднуватися до цієї справи. Була гостра інтервенція Євгена Онацького, мовляв, на окладинці була тільки “вільна Україна”, що, мовляв, це жахливо погане враження в офіційних італійських колах. Це тільки так, для малої ілюстрації.

У зв'язку з тим також треба згадати еспанський епізод. В 1936 р. Орест Чеме-ринський³⁴ (публіцистичний псевдонім Ярослав Оршан) побував в Еспанії як кореспондент на фронтах громадянської війни. В той час булавний³⁵ української армії, примат в Аргентині, [керівник] тамошньої української стрілецької громади, робив заходи для оформлення українського легіону, як допомогу генералові Франкові. Той відмовився від [будь]-яких підйомів цього роду. Пробували також між іншим росіяни від НТС, щоб боротися на еспанському терені з комунізмом.

Спроби мали фрагментарний характер, не були ні в рутині розбудови у 1938 р., хоч на Еспанію як терен неутральний у випадку світової війни (у 1938 р. було ясно, що європейська світова війна може постати) ішлося, що еспанський терен може в такій ситуації відіграти ролю як сполучний неутральний терен між країнами двох [воюючих таборів]. Це не належить до цієї теми, але зобов'язаний подати для повноти і ясности картини, що в 1939 р. влітку власне для зондування і підготовки цієї справи виїхав туди Михайло Мушинський. Отже, йшлося про спробу поліційну тоді на випадок війни [створити] політично-керівну станицю ОУН, і ця спроба не була здійснена. Тоді прийшло до прикрої справи розламу ОУН. Мушинський у 1940 р. залишив Еспанію. А у випадку, якби Еспанія в тій чи іншій формі відійшла до неутралістського статусу, ця дискусійна станиця була бути перенесена до Португалії.

Я дозволю собі ці дві країни коротко з'ясувати. Проблема Японії в зовнішньополітичній діяльності мало відома. Вона навіть для з'ясування теми дуже широка. Я обмежуся тільки деякими, так би мовити, ключовими фактами. Цікаво властиво підкреслити, що до політичних кіл Японії контакти були нав'язані лише в 1934 р. А я вважаю і перед тим подавав у своїй періодизації цей рік межовим роком у зовнішньополітичній діяльності ОУН. Точніше про це у розділі про політику в Німеччині. Отож влітку 1934 р. нав'язано серйозні зв'язки з японською амбасадю в Берліні, посередництвом німців, що не погоджувалися з політикою Гітлера, на базі

польсько-німецького договору про ненапад від 26 січня 1934 р. З Токіо доручено вести політичні розмови і доводити їх до такого завершення, доручено військовому аташе, полковникові Ошіма. Людина великого політичного формату, пізніше був амбасадором у Берліні двічі, уперше він подався на демісію 1939 р. після заключення німецько-радянського пакту про ненапад. І Ошіма був зобов'язаний інформувати амбасадора про кожну фазу розмов і налагодження співпраці. Для практичних справ був призначений секретар чи ад'ютант, полковник *Імато*. Опісля полковника Ошіму замінив полковник Манакі, його співробітник – *не плутати*, бо подібне прізвище [було також у] генерала Японії.

Слухачів можуть здивувати титули цих людей, що підтримують зв'язок, титули, бо це самі військові люди. Мусимо собі усвідомити, що в той час, 1931 р. зокрема, армія, що стояла на території Маньчжурії, мала колосальні політичні аспірації. Власне це або люди з цієї армії, а вони всі були з цієї армії, мали також і великий вплив на японську політику. У серпні 1935 р. виїхав через Японію до Маньчжурії з доручення ПУН-у Микола Митлюк, опісля ще двоє членів ОУН з Європи, а в 1937 р. деякі з липарських засланців. І наприклад, в таких розмовах до 1938 р., до смерти полк[овника] Коновальця, у розмовах, в яких рідко я брав участь, можна було подивляти, наскільки японці докладно, докладніше, ніж будь-які європейські політики для східноєвропейських справ, були поінформовані про становище на Україні, наприклад, про голодову катастрофу 1932–1933 рр., що була також темою розмов, або 1937–1938 рр. щодо чистки в Україні, і припускаю, на підставі того, що азійці взагалі ідилічно не говорять так, але, мабуть, вони більше цікавляться слабими пунктами, “Ахіллевою п'ятою” російського імперіалізму. Мабуть, з того припущення роблять ще сьогодні і китайці.

Отож ще раз повертаюся до тих титулів, бо може виникнути враження, що то виключно були контакти з військовими колами. Суперечить цьому факт, що, наприклад, у січні 1938 р. амбасадор генерал, тобто офіційний представник не тільки японської імперії, бо амбасадор є також представником самого імператора, влаштував був бенкет на честь полковника Євгена Коновальця, перед тим відбувши в січні 1938 р. багато політичних розмов. Ми про це тоді подавали теж. Можна було вжити фразу у приятельській атмосфері узгодження справ, які обговорювали. І також хочу тут на тому місці подати, що в травні, тобто 4 дні перед випадком смерти полк[овника] Коновальця, можна зреконструювати, в які дні відбулися ряд політичних розмов представників Організації Українських Націоналістів з Євгеном Коновальцем на чолі з амбасадором Ошіма, політичними його референтами і військовими.

Я обмежився тільки цими короткими фрагментами, знову повторюю для повноти картини. Японська справа – вибачте, що вживаю такі окреслення, але тоді так вживалося, справа англійська чи італійська і т. п. – японська справа в питанні зовнішньополітичної діяльності ОУН вимагає, я свідомий того, ширшого і точнішого обговорення, бо це, на мою думку, замкнена в собі і для себе проблема цієї ділянки. Відкрито кажу, що це тема сьогодні ще радше для вужчого кола, а не для політичної *інформації*. Лише після цього, тобто обговорення у вужчому колі, можна б доповідь цієї тематики опублікувати. І це аж ніяк не вільно тлумачити, що я або хтось інший відмовляються з'ясувати це питання. Отже, залишим за право, які аргументи він хоче подавати, над якими фактами довше й докладніше зупинятися. Але тут у цій доповіді я таки мушу застерегтися проти поширювання легенди про те, хто в імені ОУН

вів цю, т[ак] зв[ану] справу. В одній публікації досить поверхово з'ясовується справа, і там, як висловлюється, неправдиво поставлені акценти щодо всіх з українського боку. Мабуть, тої заяви вистачає, з мого боку, на сьогодні.

Можливо, що тепер ви, вельмишановні пані та панове, зрозумієте, чому я, згідно з придабашкою, за окресленням [представника] українського романтизму Левка Боровиковського, тобто згідно з цією придабашкою про перекидання каміння з одного місця на друге, я залишив важку, тобто найважчу, брилу з того на кінець своєї доповіді, а не забрався до цієї каменюки на початку. Тією важкою каменюкою-брилою, скалою, є взаємини ОУН з німецькою політикою, відносини ОУН з Німеччиною. Якби я зробив би був інакше, тобто пішов за порадами розумної людини, тобто у випадку перекидання каміння, і почав з цієї величезної скали, кожний міг би подумати, що всіма досі поданими фактами, які будуть на кінець подані, я тільки хотів замаскувати справжнє обличчя зовнішньої політичної діяльності ОУН в роки 1931–38. А так не *сталося*.

У взаєминах з Німеччиною ОУН перебрала велику, і скажімо відкрито, невідгудну гіпотезу УВО. Дехто з критичних слухачів скаже, що це було великою мірою ті самі люди УВО. Може, й так, а може, і ні. Для кращого з'ясування справи я скажу так: однак це “так”, що ті самі люди, є УВО. Зв'язки УВО сягали, зрозуміло, до військово-політичних кіл Райхсверу і до кіл, зближених до нього, які формувалися з чисто політичних причин. Останні, тобто ті політичні кола, зближені до військових кіл Райхсверу, були (і нехай це не звучить парадоксально) суто правонаціоналістичними колами, деякою мірою консервативними, а деякою мірою навіть реакційними. Є дивно власне, що революційна організація великими, справді революційними працями знаходила саме відгук в тих колах політичних Німеччини. Сьогодні б їх назвала пропаганда антинімецька – реваншистськими або мілітаристськими колами. Це ті кола, до яких в той час, я говорю, існувала або могла бути врахована, бо вона в той час не існувала в практичній політиці. Це були ті кола, які хотіли ревізувати версальську систему в політиці. Це були ті кола, які хотіли ревізувати версальську систему в Європі і тому тоді були названі, тобто поза німецькими медіями комунікації суспільної, ревізіоністами, а їхня концепція ревізіонізмом. Можна б на цю тему говорити ширше і докладніше, але згідно з періодизацією питання, яка до моєї доповіді не належить, але, щоб зрозуміти ці відносини ОУН до Німеччини, треба було про них принаймні в такій короткій формі сказати, що й я зробив.

ОУН постала в лютому 1929 р., а влітку того ж року в Берліні відбувалася чергова сесія міжнародної парламентарної унії, членами якої були також українські парламентаристи варшавського сойму, які прибули до цих як відповідальні члени ОУН, та їх політичні прихильники скористалися з цієї нагоди і за посередництвом членів української парламентарної репрезентації, передусім УНДО, нав'язали відповідні контакти не тільки з німецькими депутатами рейхстагу, але також з іншими, в тому числі і з англійськими депутатами. З того часу 1929-им р. датується знайомство з уже згадуваним мною Фріцом [Войтом]^{*}, берлінським кореспондентом ліберального щоденника “Манчестер гардіан”. В той час при українській пресовій станіці українських націоналістів [вийшли в світ] дві інформативні книжки англійською та німецькою мовами, англійською мовою заголовок “Україна і справа миру”,

^{*} Німецькою мовою прізвище Фредеріка Войта читалося як “Фойт”. Володимир Стахів називає його не Фредеріком, а Фріцом.

німецькою мовою “Україна під чужим пануванням”. Авторами коротких довідок про становище на українських землях були послы Володимир Кохан³⁶, Дмитро Паліїв³⁷, професор Зенон Кузеля³⁸, сотник, видатний член ОУН Сидір Чучман³⁹. А про Зенона Кузеля мушу сказати, він був великим симпатиком ОУН.

Закордонний інформативний апарат ОУН, що був у той час щойно в стадії організування і творення, був єдиним апаратом, яким могла користуватися українська парламентарна репрезентація, яка такого власного апарату за кордоном не мала. Отже, наприклад, під час політичної акції проти пацифікації цей апарат був фактично єдиним джерелом інформації. Інші користувалися інформаціями саме з цього. Не буду входити в деталь, але, наприклад, треба згадати, що українські послы возили матеріал до Гданська, а звіттам знову вже шляхами ОУН діставалося до центру. Отже, з тим 1929-им роком постали також політичні контакти з депутатами СПД, католицького центру тощо. Але не було контактів з правою консервативною націоналістичною партією з-під [керівництва] Альфреда Гугенберга⁴⁰, та перед тим говорив, і нехай ніхто не вважає, що потрібно, це не були партійно-політичні формації, тільки громадсько-політичні формації, скажімо, комбатантська і іншого роду. *Організація* Альфреда Гугенберга – це була суто русофільська течія. А повторюючи написане в той час якоїсь *помітної* ролі *не відігравала*, лише з 1930 р. восени вони стали фактом у парламенті.

Пригадую, наприклад, такий епізод 1931 р., коли п[ані] Мілена Рудницька приїхала зі своєї подорожі з Італії, Швейцарії, Ліги Націй до Берліна, і власне, назвімо так просто, ОУН організувала її зустріч з німецькими політиками, і дуже приємно згадувати, що керівником тієї зустрічі був Дмитро Іванович Дорошенко⁴¹. Надзвичайно культурна, надзвичайно цінна людина, у 1931 р., так мелькає мені у пам’яті присутність посла СПД Зольмана, який потім емігрував до США і п. Мілена втримувала ще контакти з ним після війни як парламентаристка з парламентаристом, який помер. Для прикладу хочу подати, що на влаштуванні 22 січня 1932 р., далеко до приходу гітлеризму до влади, врочисто зібрана українська громада удостоїлася телеграми тодішнього канцлера Гайнріха Брю[нін]га⁴². Ясно, що за влаштування таких свят в основному стояли дві політичні формації, то є гетьманська і націонал-соціалістична.

Це укоротці є ситуація до 1933 р. Я вкоротці хочу її для ясности дальших думок реасумувати. Отож, по-перше, гіпотеза УВО, далі контакти з суспільно-політичними формаціями комбатантськими і т[ак] д[алі] правого характеру... УНДО вела політику, залишки були, ще ОУН не розгорнула так політичної організації в 1929 р., залишки ще є УВО, але УВО функціонували до 1933 р., а може, і далі. [1933-м] роком треба вважати у зв’язках ОУН з німецькими військовими й політичними колами прихід до влади нацистів. На мою думку, прихід до влади Гітлера був несподіваним заскоченням, був навіть несподіваним заскоченням для офіційної політики, політики ОУН. Не припускали, що ті кола навколо Гінденбурга капітулюють саме на початку 1933 р., будиши свідомими тих серйозних і дуже рішучих пересправ, які мали тільки 1932-го р. *Інформації* щодо допущення легальним способом Гітлера до влади, як шефа найміцнішої парламентської фракції, *тоді не сприймалися*. Це до теми безпосередньо не належить, але потрібно принаймні натяком згадати, щоб зрозуміти дальший хід подій.

Отож найрішучіше мушу ствердити, а я є поінформований в тих справах, що в той час ні ОУН, ні НСДАП не вважали конечним чи доцільним мати які-небудь взаємини, контакти. ОУН з тих своїх гіпотез УВО і з тими колами консервативними,

я не сказав би реакційними, у відношенні до НСДАП, а [в] НСДАП, не знаю, чи вам відомо, монополь на українську справу мав Іван Полтавець-Острияниця⁴³. І для тих справ існував, я згадував про діяльність ОУН в Лондоні, містер Франк це назвав офіс Розенберга, офіційно називалося Авсенполітшесамт НСДАП, тобто зовнішньополітичного відділу, правління, відомство нацистської партії. [Керівники НСДАП і особисто] Розенберг дивилися на українську справу колосальною мірою очима власне Івана Полтавця-Острияниці. Ви скажете, це є гіпот[ез]а, а я вас пішлю до твору, який появився в 1926 р. тут у Мюнхені. Автором якої є саме Альфред Розенберг, книжечка фактично під назвою “Цукунфтвеге айнер дойчен авсенполітик”⁴⁴. Ця книжка пізніше не була передрукована, бо в цій книжці Альфред Розенберг, зокрема в українській справі, жадливо скомпрометувався. Він в тій книжці згадує, він дуже ставить на українську проблему і т. д., і згадує про Острияницю як про колишнього гетьмана України, на якого треба ставити. Отож балтійський німець докладно, так, докладно був поінформований у справах Східної Європи.

І пізніше, в пізніші роки ці контакти були втримувані тільки для ілюстрації. Отже, НСДАП не тільки не втримувала жадних контактів, але й ніколи прихильно до ОУН не ставилася. Я подам тут тільки деякі фрагменти, про які можна говорити докладніше. Ті кола, з якими попередник УВО і за ОУН мали контакти, політичного, ділового й іншого характеру, були в 1933 р. [політичними] спільниками НСДАП. Отже, в 1933 р. і уряд не був чисто нацистський, тільки на допомогу Гінденбурга. Вибачте за цю дегресію, але це треба для ясності сказати, але я припускаю, що ті речі невідомі. Отож ті кола запропонували в квітні 1933 р. полковникові Євгенові зустріч з відповідальною людиною зовнішньополітичної концепції в Швейцарії. Полк[овник] Коновалець, за моїми даними, більше як я в доповіді *наголошував*, дуже розраховував в цій справі, чи піти на розмову, і нарешті погодився. Для ілюстрації хочу подати, що кілька тижнів перед тим Розенберг побував в Лондоні, щоб пактувати англійців для східноєвропейської концепції, яка була з’ясована, з одного боку, в “Міті 20 ст.” і в “Майн кампф”. Припускаю, я вже про це говорив, що власне та акція містера Странга в розмовах менше-більше в той самий час з Океєм (з Євгеном Ляховичем) є відгомном на те пактування з Розенбергом в Лондоні. А ще далі такий деталь: перед тим у 1932 р. відбулася в Женеві зустріч полк[овника] Євгена Коновальця з людиною, яка подала себе американським публіцистом, яка говорила прекрасною англійською мовою, також німецькою, закидала українські фрази, стипендіята професорської фундації німця з України Георга Лейббрандта⁴⁵, – може, тут дехто відсутній, а дуже добре його знав – а полковник Коновалець, повіривши на слова, а в політиці таке буває, у розмові з ним з’ясував йому своє ставлення до німецької політики як до американця в цілому, а зокрема дуже акцентував ставлення українців до німців у 1918 р. і німецьку політику на Україні. Цей Георг Лейббрандт був східноєвропейським референтом офісу містера Розенберга.

Власне, тут ви бачите, є певні дані, які з аспекту полковника Коновальця, [і на сторінках] дуже поважного щоденника берлінського “Дойче альгемайне Цайтунг” розгорнулася листова дискусія на тему, чи полк[овник] Коновалець був германофілом, чи ні. В тій листовній дискусії брав я участь, однак я боронив германофільські позиції полк[овника] Євгена Коновальця, хоч з політичного моменту треба це зробити. Контрагент у тій дискусії був великий архітект української політики в Києві 1916 року, тоді 18-го, майор фон Газе, в другій світовій війні генерал-майор фон Газе.

Отож 1933 р., повертаючись до запланованої розмови з Альфредом Розенбергом, сталося таке. Полк[овник] Коновалець прийшов на Маргаретенштр[асе] 17,

де знаходилося те бюро, сьогодні цього будинку взагалі немає, і його прийняв Арно Шікеданц⁴⁶. Арно Шікеданц після Другої світової війни мав мати призначення як райхскомісар на Кавказ. Це був штатслайтер, тобто формально-ділово штатссекретар, і заявив полковникові Коновальцеві, що дуже конечні східні справи перешкодили райхслайтерові Розенбергові. Але він може в тій справі говорити. І тут почалися щойно перші фази такої розмови, через ту кімнату пройшла особа, яка була в дуже важливих справах, мусіла бути лйтером Розенберга. Полковник зараз з місця встав і залишив помешкання.

Друга така справа тих контактів до НСДАП. Не були вони до вибуху другої світової війни, власне до 1939 р., а що було після того, зокрема 1941 р., те ви докладно знаєте, а це до теми не належить. Зате Авсенполітішесамт, знову такий парадокс, мав якнайкращі стосунки, шановні панство, треба сказати, до УНРади ([на відміну від зв'язків] ОУН з консервативними і майже реакційними колами). Зокрема після січня 1934 р., тобто після пакту неагресії, *що його* підписав з польського боку тодішній посол. Бо це вкладалося, по-моєму, і в політиці Авсенполітішесамту, в скороченні АА, і в УНР, нарешті з німцями, які рівночасно мали бути з поляками. Трудна була ситуація для Організації Українських Націоналістів в той час у Німеччині вести будь-яку політичну акцію. Щоб не бути голосливим, подаю прізвища політичних агентів – в добрім розумінні – як Петро Кожевників⁴⁷, Олександр Севрюк⁴⁸, римський кореспондент “Тризуба”, Павло Дмитренко, опісля часті приїзди до Берліну, останньо не посла, а шарже де афер (тобто виконуючий роботу), посла Романа Смаль-Стоцького⁴⁹, інж[енера] Нечая, далі стаття про Німеччину в паризькому “Слові”⁵⁰.

Шановні пані й панове! В 1936 р. під час ведення т[ак] зв[аного] Варшавського процесу про те я мав нагоду власне першу розмову вести легально, і Георг Лейббрандт менше-більше тоді мені з'ясував всі ті справи, [через] які чомусь НСДАП неприхильно ставиться до ОУН. З моїх [спогадів] аргументів його було: в націоналістичній пресі українській немає ні одної статті, прихильної до націонал-соціалізму. В своєму темпераменті я це з місця заперечив. Він сказав: вибачте, документації. Я дослівно пішов до бюро на Мекленбургіше Штрассе 73, взяв річники “Розбудови нації”⁵¹, взяв річники “Сурми”⁵², взяв річники – в той час у 1933 р. вже й був “Вісник”⁵³ і “Український голос”, між іншим. Сидів я кілька днів і, на превелике своє розчарування, не знайшов не то статті, ні одного речення прихильності щодо НСДАП. [В мене зараз] нема тих річників, але перегляньте. Зате було багато прихильних статей на адресу Німеччини. Ну, можете собі уявити, як відбувалася друга розмова моя з д-ром Георгом Лейббрандтом. І мені ще правду сказав, що я не згадую гетьманців. Також мушу сказати, що гетьманці мали дуже добрі стосунки до Авсенполітішесамту⁵⁴ і НСДАП, зокрема Олександр Скоропис-Йолтуховський⁵⁵, покійний Іван Мірчук⁵⁶, який якийсь час був головою гетьманської управи. Властиво знову такий парадокс: для НСДАП [вели] розмови демократи, ну і українські монархісти, а знаю співалося... комуна, реакція, це праві кола і фронт. Отже, це був парадокс.

Закінчення цих стосунків, зокрема до НСДАП, хочу порадити вам прочитати малу книжечку, що появилася в Дойчешташенферляг як авсгабе тут у Мюнхені, на сторінці 86, де Розенберг нотує і хто знає, то щиро, там це є – пасус про Закарпаття і німецька нечесність у закарпатських справах. І так за те цькують нас і українці. Я, будучи, при допомозі однієї *цитати* вільно переказую *зміст* української кореспонденції. Ствердити вину ОУН “за” чи “проти” [то є] захід цькувань, бо ця група поводилася безоглядно. Отже, й без того запису є тільки потвердженням, що я тут вам

казав. Ставили, по-моєму, найменше на гетьманців, а більше таки на УНРаду. Ще раз повторюю Розенберга, жаль, що ми впродовж 20-ти років, як були можливості, не перегорнули відповідно наукової документації, яка велася, вона величезна і щодо альянтів після поразки Німеччини в 45-му р.

По сьогоднішній день існує легенда в українському політичному житті, що, мовляв, ніхто з націоналістів Гітлерового “Майн Кампфу” не читав, в якому на сторінках тих і тих чітко з’ясована майбутня політика Німеччини в корисній ситуації для неї на Сході Європи. Треба заперечити, бо це є одна така з легенд, на межі наклепу, тільки я сформулюю так: чи до кінця прочитали цю гітлерівську книгу. “Майн Кампфу”, мушу сказати, що до кінця не прочитали навіть євреї, бо інакше вони були б інакші мали сподівання, ні до кінця не дочитали її ті, що там було в ній пророковано, але до кінця не прочитала вся світова політика – зокрема Англія. З англійців ніхто не припускав, що так може бути. Не дочитав до кінця – може, для його користі – Сталін і т. д. То чому ж ми не дочитали до кінця чи поляки? Я не буду вираховувати. На це в мене не вистачає часу. Не дочитали вони.

Дискусія велася на тему пасусів у “Майн Кампфі”, і на тому пасусі не одно уже. Зокрема, зверталось увагу на те, що питання [“Міфу ХХ ст.”] першого видання, де йдеться про українські пасажі, а ці видання і кілька років це колосальна різниця. Коли у першому виданні за 1931 рік Альфред Розенберг говорить про самостійницькі прагнення українців, на які повинна ставити німецька східна політика, то в усіх виданнях після 1931 року є вже тільки пасус про автономні прагнення українців, що й треба брати на рахунок. І коли відповідальним діячам ОУН зверталось увагу на ті відповідні сторінки в “Майн Кампфі”, що Німеччина в майбутньому не допустить створення якоїсь політичної формації, ще менше, військової оцеї від Уралу на європейському терені Східної Європи, і т. д. Коли зверталось увагу на *українському питанні* зокрема, то треба до ініціативної групи, [щоби] звертали увагу, що полк[овник] Євген Коновалець, зокрема під впливом свого спеціаліста від німецьких справ Ярого, бо останні і попередні твердили, що дотепер написане одне, а говорять інше. Тут такі речі.

Коли переглядати німецькі документи і коли прочитаєте собі ті документи про першу розмову Гітлера з верховними командувачами німецьких збройних сил, в лютому 1933 р., як велику промову, то всі ті генерали дуже скептично потрактували, що не все так, як мається. Це була, може, й побудка німецьких військових кіл і зближених політичних до них, наслідком того і сталася помилка справ ОУН. І хто би був припускав, що 1933 р., бо єдиним партнером ще в тій системі тоталістській залишалася лиш армія, як політичне, що ця армія поволі відходитиме – в політичному розумінні – на задній плян і стане звичайним інструментом чи так, чи так. Припускати, знаючи досі про диктатуру військову фактично під час першої світової війни такої особи, як Людвік Людендорф⁵⁷, який був фактично диктатором Німеччини, і, може, то була помилка, що зокрема Німеччина, німецька армія, з тими традиціями, які вона мала, з тим окремим підходом до багатьох справ, з великою дозою русофільства і т. д., жадні факти неагресії вважали як критичний засіб. То чому ми могли б сказати, як помилялися в трактуванні німецько-польської приязні, так само трактувати ті аспірації нацистської партії, зокрема Гітлера, що деякі спростовують. Це є помилка. Помилка, бо треба було тоді розібрати доповідь.

Я 1934 рік поставив новим роком в зовнішньополітичній діяльності ОУН, і тут хочу це вам пояснити. Бо власне після агентату на Перацького, можна б попорпатися

в німецьких архівах і, може, можна б знайти це доручення Гітлера, в якому були виразно під найбільшими карами заборонені будь-які зносини з ОУН. І мушу вам пригадати, що після атентату на Перацького були з Євгеном Коновальцем і Омеляном Сеніком розіслані німецькі гончі листи, то означало арештування при кожночасному переході німецького кордону. З 1934 р. до осені 1937 р. полк[овник] Євген Коновалець Німеччину не *відвідував*. Мушу коротко згадати, що противники ОУН почули тоді вітер попутній [у] вітрила, доходило аж до несмачних з політичного боку ситуацій, що в 1934 р. *стосовно* польських журналістів і т. д.

Також мушу згадати цю справу, хоч кілька слів, як були 33-ті роковини, як німці так безпардонно кликали тоді, як преса подавала Євгена Скибу, тобто Миколу Лебеда⁵⁸, у зв'язку з атентатом на Перацького. Це радше мемуаристського характеру, якоюсь мірою вони насвітлюють політично зовнішню діяльність, але так багато я не хотів би розповідати.

Але на закінчення хочу дещо сказати про ту [тему], яка в різних формах на публіцистичних дослідах пропала. Менше-більше в них шукають ініціативної групи. В тій ініціативній групі підсувається не більше не менше, перше розлам ОУН у 1940 р., [що] зароджувалося в тій ініціативній групі. Ініціативна група, яка ніякої назви не мала, пізніше таку назву десь дістала, виникла [як] група людей, яка виникла власне під впливом діяльності тих трьох уповноважених крайової екзекутиви, яких компетенції у вступі з'ясовані. Власне ця ініціативна група якнайбільше, незважаючи на те, що члени її більш перебували не тільки на терені Німеччини, на терені українському, ця група якнайбільше прагнула демонтувати гіпотезу УВО. І власне ця група була за те, щоб повести інформативну пресову акцію в Америці. На conto цієї групи в цілому треба брати всі ті речі з ініціативою і т. д., далекосхідню, японську. Великою мірою, бо ці ще інші елементи входили в рахубу, бо є ще англійська справа, діяльність Окея однібічна безпосередньо з цією групою не пов'язана, але опісля завжди був тиск на те, щоб вийти із замкненого кола політичної орієнтації, незважаючи на те, що на боці демократичному тоді світу, переходу на [бік] демократичних масонерів, і було, на думку українців, слабе розуміння для [них] всього українського питання не тільки в формуваннях і ОУН.

На закінчення хочу ще подати докладний рік, останній період 1937 р. – травня 1938 р., коли у зв'язку з назриваючими подіями і загостренням міжнародної ситуації в Європі. Чи формально відомо, але фактично заборонено контакти з ОУН з боку Гітлера, чи [згодом] була відозва компетентного знята. У вересні 1937 р. полк[овник] Коновалець був запрошений на розмову до Берліна, але полковник на розмову не пішов. Полковник Коновалець виміг, щоб на розмову до нього приїхав до Австрії *представник*, але він не приїхав, так як сьогодні ця справа звучить дуже драматично, вона завершення мала, але все ж таки відповідні мусіли німецькі політики і військові діяти пакувати свої попередні догми Гітлера і за кордон виїжджати і таки виїхали до Австрії, до Австрії, з якою тоді Німеччина гітлерівська стояла в дуже ворожих стосунках. Туди мусіли приїхати і ці розмови тоді вести. Це [важлива] справа для себе, вона могла б бути тут обговорена, але, шановні панове, і так пройшов уже час. Я кінчу над тим, що полковник Коновалець мав тоді чотири дні в листопаді 1937 р. і в лютому 1938 р., і в травні 1938 р. мав різні розмови, а в травні мав мати розмову, то було його таємницею.

Я не згадав тоді про СС у своїй доповіді, і хочу тим закінчити як і [щодо] русофільського становища, бо [вже] не можна працювати. До ОУН русофільські

становища були дуже вороже наставлені. Ті самі кола, які проєктували в 1933 р. у зв'язку з Розенбергом, з того нічого не вийшло, власне перед останньою подорожжю полковника до Роттердаму і після повернення мала бути підготована зустріч з керівником СС Гайнріхом Гімлером. Також це я хотів сказати, що ця зустріч не відбулася з об'єктивних причин. Я особисто тверджу, що вона була б не відбулася, так саме, як та в березні – квітні 1933 р. Це був тільки захід лиш іншого характеру. Отже, ті ще кола вороже поставилися принципово, а в тому випадку і до українців. Вибачте, що я занадто фрагментарно ті справи подавав, я спішився, й тому всі мали слушні претенсії, що не вимовляв останні слова в реченні. Може [відбутися] дискусія, коли йдеться, що ця доповідь може бути надрукована, [бо] я вважаю, що ця доповідь ще в тій формі, як [я] її виголосив, надрукована ще не повинна б бути. На деякі скорочення я не був би охочий, критичні думки були так само друквані, а щоб могли почути мої останні слова, яких не почули.

РЕБЕТ⁵⁹: Інформації до причинку матерії, бо я спішуся, але хочу сказати таке, що сьогодні вперше порушено тут [тему] інакше відносно ОУН під веденням полк[овника] Євгена Коновальця, в якій досі сказано дуже мало. *Тема*, яку доповідач назвав гарячим залізом і це, може, причина, чому так мало вказано, я не знаю, чи то є, мабуть, така хиба доповідача, що деякі речі [та] деякі прізвища неславні, і під тим конференція є дослідна. Ідеться про матеріяли, які очевидно не є ще, тобто не мають характеру наукового, які не є оточені голосом історичної синтези. Але *тим* не менше треба докласти всіх старань, щоб зокрема даліше *дослідити факти* для тої матерії і так даліше, засоби цього, що це є дуже основний елемент у визвольній концепції, *висвітлити* деякі ділянки, щоб таки редакція підбирала якнайбільше матеріялів. І вже в цьому збірнику видати більше, як досі було запропоновано чи розглянено. І впали подеколи прізвища таких референтів – мені здається, що треба зробити все можливе, щоб речі тими, які живуть, були написані. Якщо навіть для цього може бути *дискусія*, яка вирішує, що друкується, а що не друкується.

Ті дві частини дуже характеристично, коротко беручи, я теж фрагментарно говорю, то є тільки доповідача фрагменти, тому як він з'ясував, так і треба приймати. Цим я хочу сказати, що треба б ті фрагменти навіть тим самим автором, навіть окремо більш теми або іншими авторами дослівно потрактувати, бо самими фрагментами, власне другої частини, вони дуже конкретні, дуже цікаві, дають напевно дуже багато нового у дослідженні цього цілого комплексу. Щодо першої частини, чому я згадала конкретно, що друга частина була конкретна, тоді коли перша робила враження як антиподу до того, що було сказано в деяких натяках у другій частині. Щоб найбільше сказати, про що мені йдеться. В першій частині була характеристика у фрагментах, яке було ставлення до діяльності на всіх інших теренах, крім Німеччини і того недемократичного світу, що пізніше розвинувся в дуже однорідний [устрій] тих держав. Є якісь недомагання. Їх треба потрактувати критично. Не розбудування хоч би інформаційних станиць у різних країнах, цебто поставлення ставки на одній карті популярності.

Але в першій частині доповіді оформлюється, по-моєму, не зовсім правдиве враження, яке певно зроблене і певно не зовсім правдиве враження, синтези, залишає неясну характеристику, що були такі якісь можливості для зовнішньополітичної дії. Їх не було, і тут власне є елемент калькуляції у зовнішній політиці. І тут нема в Німеччині, зовсім нема. Окрема річ занедбання української інформації. Отже, зацікавлення дією політичною бодай з того боку, бодай з того, що я почула і з того, що я

знаю, я вважаю, не було настільки, щоб можна було протиставляти як можливість для того всього, що було зроблене на теренах, окупованих Німеччиною. Ідеться про те, щоб, по-перше, докладнішою характеристикою, докладнішим фактажем і власне певною спробою, хоч вона передчасна, це в певній синтезі певних висновків, але тоді з тодішнього кута бачення залишити в історії такий погляд, що все ж таки ця політика, базована на калькуляції, то був реалітет, поставлений до того, чого взагалі багато власне не робили. Не лише з погляду германофільства, це власне, можна сказати, зміна українського германофільства.

Те, що було вказане доповідачем [про ставлення] Коновальця і до взаємин ОУН. Не була проблема якогось приреченого традиційного германофільства, тільки то були спроби певних розрахунків, певні бодай які-такі можливості. В плянах тих розрахунків є передбачене до кінця – це окрема справа. Помилки в тих розрахунках є передбачені до кінцячерез ту функцію, яку сповняють неконсеквентно, безпардонно і через те таки фальшують історію і фальшують погляди тепер в Україні підростаючого покоління на те, що до чого властиво йде справа і чому настільки виправдано природне опертя на таких чи таких елементах. Нема, наприклад, одного елемента, який є все ж таки дуже важливим. Україна, хоч яка українська визвольна політика, як трактує доповідач, яка розвивалася на всіх теренах окупації, все-таки була в основному, і це було протекцією організації, так само, хоч під час окупації на українських землях, в основному соборницький принцип, який автоматично силою факту включав боротьбу проти большевицької [влади], тобто проти Советського Союзу, такого, яким він врешті був. І сьогодні сам натяк про реваншизм є далеко неvistачальним для того, щоб, хочу сказати причинки, до аналізу того часу. Бо то йшлося про [поборювання] комунізму. І все-таки то був ... обіймав в тому часі.

Тут вправді доповідачем *сказано* тільки про політичний уклад світових сил, від того то одинока фірточка, яка залишалася тогочасно, евентуально перед *набуттям* комунізму статус-кво. І це тут не йдеться про виправдування, але це є той історичний реалітет, з погляду того часу цю тему треба б, по-моєму, навіть цим автором чи якимись іншими, які будь-що мають сказати до того Берліну, конечно підібрати іменно імена і таки, поставивши не фрагменти, але основну тему, концепцію розробити як окрему тему. Спробою такою синтези того всього, що було. Синтези, очевидно, не остаточної, бо вона неможлива, і вона мусіла б бути суб'єктивна, але через те, і це нормально, і тої настанови, яка була в орієнтації, яка не розбігається власне з основними принципами взагалі, з одного боку, і яку можна підперти [аргументами], але з основних фактів.

ШВЕЦЬ⁶⁰. Хочу сказати яке відношення мав, скажімо, гетьман Павло* до нацистів німецьких. В неділю приблизно о 10 год[ині] я довідався, а в понеділок я вже був уніформований і був на Сході. Я був з п[аном] гетьманом. Гетьман сказав: “Що в такому положенні українство не було б, як сьогодні. Ще в цілій своїй історії не була в такому стані, як сьогодні, але ви уніформовані, мусите їхати туди, куди ви йдете”.

Отже, панове, відношення гетьмана Павла до нацистів. Чому промовчується період конструкційної гетьманщини. Зукраїнізував більше як сотню українських гімназій, зукраїнізував Володимирський університет, відкрив новий університет в Кам'янці-Подільському, зорганізував 4 корпуси, я був старшина Сквирського полку № 21 на Подолі. В нашому полку були найекстремніші патріоти України. Це були переважно сільські вчителі. Перший наказ гетьмана до полку був: “Хто не почував

* Йдеться про Павла Скоропадського.

себе в силах служити українській державі, мусить залишити полк”. І ми мали командира полка Асеева, і ад’ютанта Терлецького. Обоє ми висвистали і вигнали. Нам дали полковника Волошина і нам дали його ад’ютанта сотника Розвадовського. Що сталося? Коли петлюрівці ввійшли в 1919 р. в Київ, полковника Волошина й Розвадовського *усунули*, бо вже не був гетьман, а був генерал Келлер і князь Долгоруков у Києві.

Щоправда, Келлера піймали і застрілили. У цей час, що нам українцям лишалось робити? Коли в Києві немає гетьмана? Правда, Долгоруков правив, ми також повстали. Нас посадили в ... інженерів ... це все цікаво. Чому промовчується при всіх деклараціях, промовчується період гетьманщини?

БОЙКО⁶¹: Це не стосується теми. Можете це говорити при якійсь іншій темі.

КОНОВАЛЕЦЬ⁶²: Я вважаю, я заслухав доповідь і вона відбулася на таку тему можна б – це справа інтерпретації – але нам [на] цю тему була виголошена доповідь з дуже цікавими інформаціями, про які, наприклад, я перший раз чув. Я хочу до цієї доповіді додати деякі пандан^{*}, які пов’язані з тим, що полковник Коновалець і я мали те саме прізвище. Я хочу сказати таке: наприклад, щодо Італії, сенатора Інсабато. Коли я в 1938 р. виїхав на похорон, інакше не смів бути, похорон відбувся в Роттердамі, то ми поїхали до Риму, і там був у той час редактор [Острроверха⁶³], який був у добрих взаєминах з Інсабато. І коли той Інсабато довідався, що приїхав д[окто]р Баран⁶⁴ і брат полковника Коновальця, в той час редактор щоденника “Новий час”, запросили мене вдень до парламенту. І зробили певне, так би мовити, офіційне прийняття. Познайомив мене там з порядними сенаторами, запросив мене до бібліотеки парламенту, а опісля запросив на склянку вина разом з Острроверхим. Коли в розмові, він очевидно, цікавився як редактор, то для него було цікаве, яке було відношення, яка була ситуація в краю, але я власне міг констатувати – людина напевно так щиро була віддана, з такою пошаною відносилася до покійного, що для мене було більше приємне враження, яке я виніс.

Я хочу нав’язати до того відношення гітлерівців, НСДАП, про що говорив доповідач. Як згадувано, що політичне партійне наставлення до полковника Коновальця було неприхильне. Це навіть я чув, коли приїхав до Кракова, десь кінцем червня 1940 р., і, наприклад, мій шкільний товариш і приятель Роман Сушко⁶⁵ представляв мене перед достойниками і все казав, що брат Коновальця. То я відчув якусь нехоть, можливо, це я побачив, що ви зовсім не маєте чого нав’язувати там, бо це, так би мовити, якогось прихильного наставлення, то я ніяк не відчував, а навпаки, може, і відчував щось неприхильного. Навіть тоді, коли вже війська німецькі заняли Східню Галичину і Львів, і різні люди виїздили, діставали з місця перепустку до Львова, то я таку перепустку дістав щойно в половині вересня 1941 р. Помимо того, що я працював тоді в УЦК. У нас був такий отець, православний священник Бурко⁶⁶, він ходив інтервенювати в тих справах і приносив виказки. Мені було треба, бо я тоді жив у молодшого брата⁶⁷, тепер большевики його зліквідували, і я хотів їхати. Бо й батько помер⁶⁸ – то нічого не помагало. Це не стосується моєї особи, бо вона не була така політична. Пізніше я відчув ту нехоть до полковника Коновальця.

А тепер узагалі, те, що, скажимо, правда є, що я сам мушу признатися, що як редактор “Нового часу” й інші, що було появилось в друкарні перед війною видання “Рідної школи”, – одного дня появилось, другого дня вже його не було. Але я як

* Пандан – *букв.* парний предмет (з *фр.* – *pendant*); те, що відповідає чомусь, дорівнює, личить, пасує.

хотів цього дістати, то певно цього нема, тільки 2 примірники. Факт є, що український політичний світ [та] журналістичний, до якого я все-таки належав, фактично не мав змоги в краю перечитати всі фантазії Гітлера і його наставлення до рутенів. Але я скажу-таки, що мав безпосередньо вже на терені у зв'язку з пресою. Перед вибухом війни в 1941 р. початком травня прийшло розпорядження до УЦК⁶⁹, щоб розв'язати усі секції, бо були потворилися секції, включно навіть секція священників була, правників і всяких інженерів, з тим, що в тому письмі не було зазначено, котрі секції можуть бути – була секція також комбатантів – і ще було зазначено: всі секції можуть продовжувати під зміненою назвою своєю діяльність, крім секції комбатантів, яку ліквідується. Це був початок травня 1941 р. Я, тому, що був містоголовою* секції комбатантів, зробив [відповідний] рух, але воно було дуже багатомовне. Як яка б держава хоче іти в похід і рахує на мілітарну силу, то в першу чергу не будем розв'язувати, а навпаки, підтримувати секцію комбатантів. І то ясно, як пізніше показали факти, чому так сталося. Бо вони не хотіли мати ніякої, так би мовити, секції комбатантів, яка нав'язувала б до суверенної української армії.

А навіть в тій справі, мене були вислали, то в часі своєї поїздки я мав змогу, то казали: а то так зле не було. В той час я мав нагоду бути в одному домі, куди я був запрошений до Берліну (це був гетьманець), разом із сотником Білінкевичем⁷⁰, який тут помер, куди був запрошений і сотник Галицької Армії Кох⁷¹. Було вже досить "гаряче", видно було, що буде війна, і ми питали сотника Коха: ну, як то буде. А він, якби набрав води в рот, ані не хотів нічого сказати. Я говорив Білінкевичу, що як він не хоче нічого говорити, а це військові справи, то виходило, щоб ніякої широкої української акції не робити. Це є, між іншим, я так би мовити, насвітлив з боку те, що ви говорили у своїй доповіді. Я мав би ще інші справи про відношення, тобто, яке було моє враження, але це безпосередньо до того не належить.

ЛЕНИК⁷²: Я маю одне питання, яке він міг би подати: які були ще інші тоді політичні сили і яка була між ними координація? І друге, але це тільки замітка. Можливо, вона буде в досліді. В цьому році я зустрівся з одним італійським професором, який є тепер у Римі. Професором статистики. Він мені розказував такий епізод. Він був керівником чи одним з керівників молодих італійських вчених в Мілані. Вони мали після Першої світової війни деякі контакти з російською еміграцією. І були, так би сказати, в полоні російських ідей. Десь власне перед війною в 1930-х рр., як вони виступили [українці] щось, він мені не дав прізвищ, з свого боку, він звернув на це увагу, сконтактувався з ними, дістав різні матеріали і на протязі кількох місяців, точно він не міг окреслити, змінив зовсім свою політичну настанову і став з русофіла об'єктивним прихильником української політики і прихильником українців. Так само більша частина тої групи пізніше перейшла.

БОЙКО: Доповідь порушила багато проблем, і ми не можемо сподіватися сьогодні, на нинішньому етапі нашої роботи, щоб на всі ці порушені питання можна було знайти відповіді. Я мушу сказати, що ми прикладали багато зусиль до того, щоб зібрати відповідні фактичні дані з зовнішньої політики ОУН. Але, як бачите, роки йдуть і це не вдається зробити, бо це справа нелегка.

До того, що ви говорили, пане редакторе, відносно американської ділянки, я думаю, що там дещо робилося, все ж таки конкретніше [про] що Ви могли зазначити. Я мав розмови з професором Грановським⁷³ і з тих розмов виніс враження, що ОДВУ⁷⁴ в тих роках все ж таки робило певні спроби зовнішньополітичної дії. Оскільки це була суперечність, так би мовити, організація американська, але вона пробувала представляти, значить, українські політичні інтереси.

* Заступником голови.

Треба було б, і це вже є можливість, докладніше насвітлити діяльність ОУН на форумі Ліги Націй у зв'язку з пацифікацією. Матеріали на це є – по-перше, що про це досить докладно говорила п[ані] Рудницька якось у доповіді, а крім того, взяти видання ОУН тих років і за ними також можна цю сторону справи поповнити. Адже ж тоді саме пацифікації було присвячено кілька видань ОУН різними мовами. Я думаю, що ви слушно говорили, коли вказували на те, що ОУН єдино мала політичну концепцію. Може, було б точніше сказати так: власне, не тільки концепцію, а й не так концепцію, як певну систематичність діяння в напрямку зовнішньополітичному на протязі багатьох років. Певну активність і певну тривалість діяння. Це було те нове, на що інші українські політичні середовища, як це бачимо на підставі принаймні дотеперішніх публікацій, не спромоглися. Нам треба також урахувати ті обмежені можливості, які ОУН мала. Ви зазначали, що були великі труднощі грошові. Так. Але і переслідування полк[овника] Коновальця, оця історія з його переслідуванням у Швейцарії, вона досить яскраво показує нашу тоді безпомічність на міжнародному форумі і важке правне становище.

Хочу підкреслити, що Ваша позиція в питанні стосунків із націонал-соціалістами дуже слушна. Я можу потвердити це трохи пізнішим матеріалом, а саме статтею Сціборського⁷⁵ з приводу Карпатської України в журналі “Пробоем” відразу по втраті цієї державності Карпатської України, коли мадяри провели окупацію. Стаття гнівна, рішуча, спрямована проти орієнтацій і зокрема проти тих наївних людей, які надіються на німецьку поміч. Причому формула знайдена була у Сціборського така, що виразно вказує на гітлерівську політику, щоб все ж таки могла ця стаття з'явитися друком. Дуже цікава, дуже смілива стаття. Відносно Полтавця-Остряниці, я вважаю також, що маєте рацію. Це можна потвердити саме на основі “Розбудови нації”, де появилася саме в тих часах інтересна стаття про Полтавця-Остряницю – дуже гостра, дуже їдка, і я тільки дивувався, чому такій особі раптом присвячено все ж таки значне місце. Присвячене тому, що, як тепер з вашої доповіді виходить, таки німці націонал-соціалісти орієнтувались на Остряницю. Також мені здається, що треба було б ще оглянути, що міг Коновалець зробити з допомогою литовських зв'язків. Про це ми часто згадуємо, але ця справа у нас не конкретна. Ви говорили про те на початку своєї доповіді, концепцію власних сил заступали у нас Грушевський і Міхновський. Воно, звичайно, так, тільки з маленьким застереженням щодо Грушевського – треба пам'ятати, що от угода Брест-Литовська у нас пішла з певним натхненням Грушевського і навіть був Грушевський в розмовах з українськими представниками на мирову конференцію вказував, що і як обстоювати. На яких моментах стояти твердо, а в яких можна поступитися. Я на цьому закінчу.

КОРДЮК⁷⁶: Справа в тому, що я трішки пам'ятаю з того, далеко менше ніж ред[актор] Стахів. Я з повним признанням до пам'яті, яку він має, а якої я не маю щодо прізвищ і дат, які дуже плястично і мені дещо з того пригадали, що я знав і знаю далеко менше. Але хочу наступне сказати, що говорилося про концепцію і концепційність. Так то воно властиво в ОУН дуже не було. Було кілька статей у “Розбудові нації” і властиво на тому все. Не було візії зовнішньополітичного вклядження України в ті сили, які тоді були і з перспективи. Було ясно, що не було кон'юнктури для української визвольної справи. Про що тут говорилося в дискусії. Справа кон'юнктури це справа дуже умовна, коли ми уважаємо чи хочемо бути якимсь фактором більшим чи меншим. Очевидно, не було кон'юнктури, але я вважаю, що не було її ні менше, ніж немає її тепер. Наприклад, у зв'язку з тим, що

Україна була поділена на 4 займанці, які стояли в різних комплексах геополітичних. Якесь важність могла бути. Нині то є до того далеко менше шанс в тому відношенні. Тому зрозуміле, що прагнули німецькі кола, зокрема, які були в східній частині Німеччини консервативні, скажімо, може, і реакційні, спеціально реваншистські були тому, що Німеччина втратила на користь Польщі терени, тому вони трактували, будучи навіть частково або взагалі русофілами, вони могли бачити в Західній Україні фактор протипольський і вони його бачили. То не жаден закид у бік ані полк[овника] Коновальця, ані керівників УВО. Навпаки, то є справа в тому, що вони, не в'яжучися цілком з настановою тих німецьких кіл, можна було виконувати власну політику. Я гадаю, що це було в порядку. І я вповні можу сказати, що з притиском з моїх спостережень, з мого знання, що полк[овник] Коновалець германофілом не був. Здається, що це було, ви мені пригадаєте, в 1937 р., як приїхав полковник до Берліна і була розмова на Мекленбургіше штрассе⁷⁷, і тоді він дуже щиро, навіть ті, що сиділи в Берліні і були дещо в полоні того бурхливого розвитку, дуже скептично, дуже з застереженням, покликуючись власне на досвід в часі першої світової війни і наших визвольних змагань, дуже насторожені і здержані. І цілком правильно вважаю, що він ніколи з націонал-соціалістами безпосередньо зв'язку концепційного не мав, але тут вриваються спогади інформації редактора Стахова, бо вправді фундація Коновальця є зв'язана з особою, але вона трактує міжвоєнний період і, може, той час і початки війни, хоч він уже не жив. На мою думку, щойно тоді починають цікавіші розвідки, коли зачалося в деяких колах ОУН в'язання, скажімо, з тими силами, які потім були великою мірою вирішальними, тобто з СС-ами, Гестапо, СД і подібного рода. Не можна про це тут розводити дискусію, бо про це говорене не було. В кожному разі до того часу смерті полковника Коновальця таки зв'язків не було.

Де українська політика мала бути вміщена? Я знаю, то були дуже бурхливі часи, деякі люди й особи, може, з того берлінського кола, були тим, що де факто є зв'язана українська політика. Деякі кола боліли тим, що де факто є зв'язана українська політика піддержкою деяких впливових кіл в німецькій політиці. Але чи то було справді так, що інших можливостей не було? Може, справді не було, а може, не було, тому що власне було намагання концепційно в'язати українську проблему в ширші бльоки, які тоді існували в засаді, то були ревізійністські і, скажімо, посідаючих народів. З тим, що й тоді ми здавали собі справу, що це є занадто схематичний поділ, що там є різні можливості, не лише нюансів. Нещастя було то, що ревізійністський блок був разом з Польщею, Франція, альянти, а антиревізійністський, то була Німеччина, Угорщина, якоюсь мірою примкнула до того Італія, мабуть, для себе. Цілоком інша справа була Советський Союз, і то було лише згадане. В тих усіх силах мусіли вміщатися різні політичні орієнтації. Орієнтація була реальна на Советський Союз у колах тамошніх. Я гадаю, що можна згори засуджувати [цю політику] як зрадницьку, бо зрадницькою можна було б назвати також і політику уенерівську, тою самою мірою. Але тут є справа в тому пристосуванні, і коли з свого боку ОУНЗ були напевно, зокрема особою полк[овника] Коновальця, ведені розмови про зв'язки з німцями, то, на жаль, не можна сказати про деякі інші кола, які безконцепційно, а тільки тому, що Німеччина була певний фактор, вони [йшли] на дальшу співпрацю в кожному відношенні ще до війни і ще за життя полковника, то ті, хто жив у Берліні, знає про це досить добре.

Чи ми часом не перенаголошуємо певних речей, що світ про це знає. Тут впадо слово пацифікація, мовляв [матеріали] страшно багаті. Вчора тут мав доповідь

професор Володимир Бандера⁷⁸, який, очевидно, з економічного погляду, студював, але також архіви в Женеві і про цю пацифікацію знайшов лише пару нотаток, дуже неважливих і дуже викривлених. Отже, ми не переакцентували того, що нам дуже боліло і що нам видавалося, що це дуже великі успіхи чи досягнення, а вони не були властиво, властиво в цілій гльобальній політиці маленькими капетками.

І нарешті, я хотів би запитатися, чи він де знайшов докладні дані про поїздки полк[овника] Коновальця до Радянського Союзу, про що згадує наш патентований історик Панас Феденко⁷⁹, і правлячи, що та справа є документована. Прошу не вважати це тільки за певний провокативний запит, бо вважаю, що треба вияснити тут одну справу і можна було б вияснювати інші справи, які роблять особи з патентами історика, а властиво виходить з якогось догматичного чи ненависницького становища. Якби Ви мали якісь, то я був би дуже вдячний.

СТАХІВ: Два питання: питання, які ще інші політичні сили вели зовнішньополітичну діяльність. Безперечно, вели всі. Залежить у якій мірі. Моя доповідь була тільки чітко визначена, я говорив тільки про зовнішньополітичну діяльність ОУН. Ми не мали жадної концепції, то були орієнтації спекулятивного характеру. В кожному разі жадної не було тільки спроби, для прикладу справа пацифікації, яка голосно лімінувала себе, те, що нині називає себе державним центром УНР, концепційно, а коли прийшла справа голодової катастрофи на Україні 1933 р., то були різні акції у засаді Молтке⁸⁰ “Айнсам машірен, гемайн айншлаген”⁸⁰, сформовано не було.

Я фактично сподівався, що п[ана] Панаса Феденка повинна цікавити така доповідь, і міг би дуже багато заатакувати. Я відповів би, а розмову між ним і мною, між прокурором і адвокатом. Хто прокурор, хто адвокат в тій справі. Це є справа така: я скажу якомусь німецькому публіцистові бздуру, той напише в книжці, а пізніше я беру собі книжку і покликаюся на Майла, чи як він там називається. То можна робити в безконечність. І так само і тут, коли йдеться про того, йде про автора, на якого він покликається. Не припускаю особисто, що цю інформацію для того автора він сам п. Феденко лянсував, але був – не виключаю – але були мої тут з’ясування, дуже виразні нотки, що були кола німецькі, які такі речі підсували – від масонів починаючи, залежить, що треба було робити.

Шановне панство, треба сказати тепер, ні при чому тут ОУН, але уенерівські кола твердили, що прабабка Скоропадського була жидівка, то, що не відповідає правді, бо то зовсім інша лінія. На те, щоб знову скомпрометувати, скажімо, гетьманський рух, що, мовляв, Павло Скоропадський є неарійського походження, а за законами німецькі масони то не мало значення, бо прапрабабка ... якби то було правдою.

Варто би на тему колись говорити, але то рефератами, я хотів дати огляд всієї діяльності по можливості навіть дещо в популярній формі. Я натякнув, що дуже багато є білих плям, які нез’ясовані. Добре було б присвятити цій справі окрему доповідь дослідно кількох авторів і всі ті нюанси відповідно з’ясувати.

Хтось провокував мене, я не знаю чим, але просте гангстерство. В той сам час полковник Коновалець був або в США, або в Канаді. Але у зв’язку з цим я хочу сказати ще одну річ: я пляново деякі справи не порушував. Конкретний стосунок між соціалістами до НСДАП. Їх лоскотав соціалізм у назві. Була спроба в 1934 р. українських марксистів в домі діячів з української минулої історії і міністрів говорити про

⁸⁰ Німецькою: “Einsam marschieren, gemein einschlagen”. “Getrennt marschieren, vereint schlagen”, – Helmuth von Moltke. “Марширувати окремо, бити разом”.

українську національну соціалістичну партію робітників, навіть емблему мали – підготований тризуб, переплетений гакенкройцом*. Єдино цю справу за моїми інформаціями, сторпедував Ісаак Мазепа⁸¹. Їздили, щоб мобілізувати соціал-демократів. Не знаю, чи Феденко належав до тих, які ту справу сторпедували.

Далі говорив про те, чи друкувати, чи ні.

Я рішуче проти того, що п[ані] Ребет сказала, що тоді не було для нас кон'юнктури. Ми не впрошуймо, що була кон'юнктура по боці авторитарних держав, чи європейського, тодішнього територіального ревізіонізму, і не впрошуймо справ, що не було кон'юнктури. Не дуже ми за тими кон'юнктурами шукали. Я на британському прикладі [показав], що фактично ці спроби з британського боку були не українцями, а навіть ОУН зігноровані.

Треба ще подякувати д[окто]рові Коновальцеві за той фрагмент щодо Інсабато. Цікавий деталь про референта української преси в концепті пропаганди. Після війни він оповідав, [до] речі, який був тоді Муссоліні Ванька, цебто пустий, він спеціально хотів знати, і тільки те українська преса друкувала. Він що два тижні робив контролю, огляд української преси, і зокрема, що написали про Італію.

Щодо Бойка. В цілому я не вичерпав усі проблеми, як США. Але уважаю, на світлення, наприклад, Грановським, є занадто оптимістичні. Я ті речі трактую дещо скептично. Доказом того є мале знання [в] американських політичних колах таки й по сьогодні щодо України. Ми займалися більше внутрішньоукраїнськими справами і т. д. Щодо Кордюка: маєте рацію і щодо пацифікації, і щодо угодовости, і вважаю, що свідчення одного не означає, що документів немає. Були статті, навіть ілюстровані якісь петиції до Ліги Націй впродовж 1930 р. в справі пацифікації, узгляднень було тільки три: петиція англійських парламентаристів лейбористів чи якась інша, не пам'ятаю, і полковника Романа Сушка, тому була узгляднена, бо писав петицію знавець міжнародного права професор Бунц. Треба вміти писати.

Ще про литовську справу. Я не хотів про це багато говорити. Литовська справа, то ще була гіпотеза УВО. Вона керувалася великою мірою, бо там було дуже активне литовсько-українське товариство, з професором Мичискатом на чолі. Серед студентських кіл були великі відгомони. Робили і Бартович, цебто Ревюк Іван⁸², далі пізніше робив Роман Мінів⁸³ та ін. Я хотів радше викликати реакцію других, щоб на ці справи відгукувалися. Уважаю, що занадто переакцентували роллю Полтавця-Острияниці в німецькій політиці. Я хотів тільки підкреслити його ролю в політично-зовнішніх поглядах на Схід Європи НСДАП. В німецькій політиці то була [визначальна сила], і такою її трактували. А проблему власних сил, зокрема Михайла Грушевського і Миколи Міхновського, вважаю, що це тема замкнена в собі і на неї варто б мати політичну дискусію, не знаю, чи фундація на це надавалася б. Хіба могло б бути при фракції при розламі, щоб цю справу повели, як німці називають, "штрайкгешпрех" про орієнтацію чи концепцію власних сил. Я вважаю, що зовнішню політику взагалі неможливо вести. Ми маємо тут ще про концепційність Кордюка. Я з вами не погоджуся, коли йдеться про кілька статей, я хотів цитувати дещо з першого конгресу і тим почати 1929 р. І там уже концепція з'ясована. В популярній формі провели. Це не є оригінальне, але концепційність не є в тому, що є з'ясована до останньої коми якась позиція в політиці, тільки концепційність є в її постійній реалізації, в постійній конфронтації, до чого прагнеться і те, що робиться. Концепція фактично була єдина, а що інше робили, я не хочу бути адвокатом в Організації

* Свастикою (нім.).

Українських Націоналістів, зокрема, коли йдеться про зовнішньополітичну діяльність. Хочу говорити тільки правду, а все інше, що робили, можна тільки польським словом окреслити. То була політика “поцйонгненць”*

КОМЕНТАРІ

1. Йдеться про Дмитра Андрієвського. Андрієвський Дмитро (1893–1976) – український громадський та політичний діяч, публіцист. За фахом інженер. Член ПУН з 1927 р., політичний референт ПУН, референт зовнішньої політики ОУН, один з головних ідеологів організації. В 1944 р. в’язень концтабору в Брєці.

2. Йдеться про Євгена Онацького. Онацький Євген (1894–1979) – український політичний діяч, журналіст, публіцист, мовознавець, історик. Дійсний член УВАН та НТШ. Представник ПУН та керівник відділу ОУН в Італії.

3. Імовірно йдеться про керівників Крайової ексекютиви (КЕ) ОУН на ЗУЗ Богдана Кравціва та Богдана Кордюка.

4. Насер Гамаль Абдель (1918–1970) – другий президент Єгипту.

5. Мартинець Володимир (1899–1960) – український політичний і військовий діяч, журналіст, публіцист. Член Начальної команди УВО, член ПУН з 1927 р., референт преси і пропаганди ОУН.

6. Перацький Броніслав (1895–1934) – польський політичний та військовий діяч, міністр внутрішніх справ Польщі. Страчений 15 червня 1934 р. членом ОУН Грицем Мацейком.

7. Канака І. – японський військовий та державний діяч, генерал. У серпні 1918 р. начальник штабу 12-ї японської дивізії, що висадилась у Владивостоці. У 1935 р. – співробітник міністерства закордонних справ Японії, брав участь у монголо-маньчжурських переговорах.

8. Сенік Омелян (1891–1941) – український військовий і політичний діяч. Член УВО і ОУН, крайовий комендант УВО на ЗУЗ, член ПУН.

9. Мишуга Лука (1887–1955) – український державний та громадський діяч, журналіст, редактор, юрист. З 1921 р. – представник у США державного центру ЗУНР на еміграції.

10. Фредерік Войт (Frederick Augustus Voigt, 1892–1957) – британський журналіст газети “Манчестер гардіан”. У 1930 р. опублікував великий матеріал про зв’рства поляків під час т. зв. “паціфікації” у Східній Галичині. Був кореспондентом газети в Берліні, відомий своїми публікаціями у 1932–1933 рр. про загрозу приходу нацистів до влади в Німеччині. Після приходу гітлерівців до влади був депортований з Німеччини до Парижа.

11. Сесіл Лестрендж Малон – підполковник та правник, депутат парламенту Великобританії від лейбористів. Був почесним секретарем заснованого 29 травня 1935 р. Англо-Українського Комітету. (Див.: Євген Коновалець та його доба. – С. 897, 906, 925).

12. Коростовець Володимир (1888–1953) – український журналіст, публіцист, політичний і громадський діяч.

13. Макогін Яків (1880–1956) – українсько-американський військовий і громадський діяч. З 1905 до 1921 р. служив у Корпусі морської піхоти США. Заснував Українське бюро в Лондоні, Женеві і Празі.

* Тобто кроків, заходів (з пол.).

14. Ляхович Євген (1900–1976) – український політичний і військовий діяч, підхорунжий УГА. Член УВО і ОУН. В 1933–1935 рр. – представник ОУН у Лондоні.

15. Стренг Вільям (1893–1978) – британський дипломат, керівник британської місії в Москві у липні 1939 р.

16. “Міф ХХ століття” (“Der Mythos des 20. Jahrhunderts”) – книга Альфреда Розенберга. Вперше опублікована у 1930 р. У передмові до першого видання автор писав: “Праця, головна ідея якої бере початок ще в 1917 р., була в основному завершена вже в 1925 р., однак нові конечні моменти сьогодення все затягували завершення”.

17. Ярий Ріко (Ріхард, 1898–1969) – австрійський та український політичний і військовий діяч. Член УВО і ОУН, керівник ОУН на терені Німеччини.

18. Греків (Греков) Олександр (1875–1959) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Начальний комендант УГА.

19. Сціборський Микола (1897–1941) – український військовий і політичний діяч, журналіст, публіцист, підполковник Армії УНР. Член ПУН з 1927 р., організаційний референт. Один з головних ідеологів ОУН.

20. Жермен Андре (1882–1971) – французький журналіст, літературний критик та есеїст.

21. Кушнір Макар (1890–1951) – український громадський та політичний діяч, журналіст. Член Центральної Ради, входив до складу делегації УНР на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. Член ПУН, Головний суддя ОУН.

22. Рудницька Мілена (1892–1976) – українська громадська і політична діячка, педагог, журналіст. Голова центральної управи Союзу українок, член ЦК УНДО, посол до польського сейму від УНДО.

23. Макарушка Любомир (1899–1996) – український громадський і політичний діяч. Член Крайової команди УВО. Генеральний секретар УНДО, посол польського сейму від УНДО. В 1943–1944 рр. – майор дивізії СС “Галичина”.

24. Троцький Микола (1883–1971) – український журналіст і публіцист.

25. Єремійв Михайло (1889–1975) – український громадський і політичний діяч, журналіст. Член Центральної Ради, член ЦК УСДРП. У 1928–1944 рр. у Швейцарії редагував бюлетень “Ofinor”.

26. Інсабато Енріко (1878–1963) – італійський політичний діяч, публіцист, член НТШ. Співпрацював з інституціями української діаспори.

27. Сальвіні Луїджі (1911–1959) – італійський вчений-славіст. Дійсний член НТШ. Олег Кандиба-Ольжич познайомився з проф. Сальвіні у 1933–1934 рр., коли вивчав археологічні матеріали музеїв Рима. Під впливом Ольжича Сальвіні почав вивчати українську літературу і викладати її в університеті. Також він перекладав твори українських літераторів.

28. Колодзінський Михайло (1902–1939) – український політичний і військовий діяч. Член УВО і ОУН, начальник штабу Карпатської Січі.

29. Мушинський Михайло – чільний член ОУН, секретар Є. Коновальця і А. Мельника. Після війни жив в Аргентині.

30. Бандера Олександр (1911–1942) – український політичний діяч, член ОУН, брат Степана Бандери. Загинув у концтаборі Аушвіц (Освенцим).

31. Ітака – острів у складі Іонічних островів, Греція.

32. Турчманович Михайло – чільний діяч ОУН, член проводу Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ) у Львові, член КЕ ОУН на ЗУЗ.

33. Крістіан Лоунс Ланге (1869–1938) – норвезький політик, секретар Міжпарламентського союзу. Лауреат Нобелівської премії миру за 1921 р.

34. Чемеринський Орест (1910–1942) – український політик, публіцист. Член ПУН. Керівник Націоналістичної пресової служби (НПС) в Берліні (1935–1940). Розстріляний у Бабиному Яру разом з дружиною Дарією Гузар-Чемеринською.

35. До булавної старшини в Армії УНР входили військові звання “полковник” та “підполковник”.

36. Кохан Володимир (1898–1966) – український політичний і громадський діяч. Директор Українського банку в м. Сокаль (1926–1939), посол польського сейму від УНДО. Один з фундаторів Фронту національної єдності (ФНЄ).

37. Паліїв Дмитро (1896–1944) – український політичний і військовий діяч. Голова ЦК УНДО, посол польського сейму від УНДО, головний редактор газети “Новий час”, голова партії ФНЄ. Під час Другої світової війни служив в дивізії СС “Галичина”, політичний радник командира дивізії, майор. Загинув у бою під Бродами.

38. Кузеля Зенон (1882–1952) – український мовознавець, бібліограф, фольклорист, етнограф, редактор, видавець. Дійсний член і голова (з 1949 р.) НТШ.

39. Чучман Сидір – український політичний і громадський діяч. Брав участь у Першій світовій війні у складі Легіону УСС. Після війни тривалий час жив у Берліні. Член УВО й ОУН, скарбник фінансової референтури ПУН. Помер в роки Другої світової війни.

40. Гугенберг Альфред Ернст Крістіан Александр (1865–1951) – німецький підприємець, політик і державний діяч. Міністр економіки в першому уряді Гітлера (1933).

41. Дорошенко Дмитро (1882–1951) – український політичний діяч, дипломат, історик, публіцист. Член Центральної Ради, міністр закордонних справ Української Держави (1918).

42. Брюнінг Генріх (1885–1970) – німецький політичний і державний діяч. Рейхсканцлер Німеччини (1930–1932).

43. Полтавець-Острияниця Іван (1890–1957) – український політичний і військовий діяч. Ад’ютант гетьмана Павла Скоропадського, Генеральний писар Української Держави (1918).

44. Майбутній шлях німецької зовнішньої політики (Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik. – München: Eher, 1927).

45. Лейббрандт Георг (1899–1982) – німецький політичний і державний діяч. Керівник східного відділення Управління зовнішньої політики НСДАП.

46. Шікеданц Арно (1892–1945) – німецький політичний діяч, начальник штабу Управління зовнішньої політики НСДАП.

47. Кожевників Петро (1896–1980) – український військовий і політичний діяч. Учасник I конгресу ОУН у 1929 р. Того ж року виключений з ОУН.

48. Севрюк Олександр (1893–1941) – український політичний і державний діяч, дипломат. Член Центральної Ради, посол УНР у Берліні, член делегації УНР на Паризькій мирній конференції.

49. Смаль-Стоцький Степан (1859–1938) – український громадський і політичний діяч, мовознавець, педагог. Дійсний член НТШ та УВАН.

50. “Українське слово” – газета ОУН, виходила в Парижі з 1933 р. Головні редактори у 1930-х рр. – Олекса Бойків (1933–1934) та Володимир Мартинець (1934–1940).

51. “Розбудова нації” – ідеологічний журнал ОУН, виходив у 1928–1934 рр. Видавець Микола Сціборський, головний редактор Володимир Мартинець.

52. “Сурма” – підпільний журнал УВО. Виходив у 1927–1934 рр.

53. “Вісник” – журнал під редакцією Дмитра Донцова, виходив у 1933–1939 рр. у Львові.

54. Aussenpolitisches Amt der NSDAP – Зовнішньополітичне відомство Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.

55. Скоропис-Йолтуховський Олександр (1880–1950) – український громадський, політичний і державний діяч. Один з провідних діячів Українського союзу хліборобів-державників (УСХД).

56. Мірчук Іван (1891–1961) – український громадський діяч, історик, філософ. Директор Українського наукового інституту в Берліні. Дійсний член НТШ та УВАН.

57. Людендорф Еріх (1865–1937) – німецький військовий та політичний діяч, головнокомандувач німецьких військ у 1918 р.

58. Лебедь Микола (1909–1998) – український політичний діяч. Чільний діяч ОУН, перший керівник Служби безпеки (СБ) ОУН.

59. Ребет Дарія (1913–1992) – українська політична і громадська діячка, публіцист, правник. Голова проводу ОУНЗ (1979–1991). Дружина Лева Ребета.

60. Швець А. – за інформацією відомого дослідника воєнних подій 1918–1920 рр. Михайла Ковальчука, А. Швець закінчив у Києві інструкторську школу старшин в 1918 р. і служив у 21-му Сквирському полку 4-го Київського корпусу. Після війни в еміграції.

61. Бойко-Блохін Юрій (1909–2002) – український громадський і політичний діяч, літературознавець, театрознавець. Член ПУН, професор УВУ в Мюнхені, професор Мюнхенського університету, дійсний член НТШ.

62. Коновалець Мирон (1894–1980) – український військовий та громадський діяч, журналіст. Брат Євгена Коновальця. Поручник УГА, член УВО. Працював редактором львівської газети “Новий час”, після Другої світової війни головний редактор газети “Християнський голос” (Мюнхен).

63. Островерха Михайло (1897–1979) – український військовий і громадський діяч, письменник, журналіст, критик, перекладач. Автор низки книжок про Італію та перекладів з італійської літератури.

64. Імовірно йдеться про Степана Барана (1879–1953) – українського громадського діяча, адвоката, журналіста, депутата польського сейму.

65. Сушко Роман (1894–1944) – український військовий і політичний діяч, полковник корпусу Січових Стрільців. Член ПУН, провідник ОУН на Генеральну Губернію (1939–1941).

66. Бурко Демид (1894–1988) – український педагог, поет, священник УАПЦ.

67. Коновалець Степан – брат Євгена Коновальця. Народився 15 травня 1896 р. Працював лікарем в с. Куликів (Жовківського р-ну Львівської обл.).

68. Коновалець Михайло (1852–1944) – український педагог. Директор народної школи в с. Зашків (Жовківський р-н Львівської обл.). Батько Євгена Коновальця.

69. Український центральний комітет (УЦК) – суспільно-громадська установа для українців в Генеральній Губернії в 1939–1945 рр. Протягом всього часу УЦК очолював Володимир Кубійович.

70. Білінкевич Богдан – сотник УГА, командир куреня І-ї бригади УСС.

71. Кох Ганс (1894–1959) – німецький військовик, розвідник, богослов, педагог. Сотник УГА, дійсний член НТШ.

72. Леник Володимир (1922–2005) – український громадський діяч, видавець, публіцист. Член ОУН з 1938 р., в'язень концтабору Бухенвальд у 1942–1945 рр. Після війни жив у Мюнхені.

73. Неприцький-Грановський Олександр (1887–1976) – український науковець і громадський діяч, зоолог-ентомолог. Дійсний член НТШ та УВАН. Голова Організації державного відродження України (ОДВУ) у США.

74. Організація державного відродження України (ОДВУ) – створена у США 1931 р. членами УВО у США. Станом на 1938 р. членами ОДВУ були близько 10 тис. чол. Довголітній голова ОДВУ (1935–1963) – Олександр Неприцький-Грановський.

75. Йдеться про статтю Миколи Сціборського “Кінець одної провокації” (Проблем. – 1939. – Ч. 17. – С. 175–177).

76. Кордюк Богдан (1908–1988) – український громадський і політичний діяч. Член ОУН з 1929 р. У 1932 р. крайовий провідник ОУН на ЗУЗ. В роки Другої світової війни в'язень концтаборів Аушвіц (Освенцим) і Заксенгаузен. Після війни жив у Німеччині, був редактором часопису “Український самостійник”, член редакційної колегії журналу “Сучасність”.

77. За цією адресою (Берлін, Мекленбургіше штрассе, 73) було зареєстровано Комітет допомоги втікачам із Західної України. Головою комітету був проф. Зенон Кузеля, секретарем – Михайло Селешко.

78. Бандера Володимир-Микола (1932 р., н., м. Стрий) – український економіст, фінансист, фахівець у галузі порівняльних студій економічних систем і міжнародної торгівлі. Дійсний член НТШ з 1972 р.

79. Феденко Панас (1893–1981) – український політичний діяч, історик, публіцист. Один з провідних діячів УСДРП, член Центральної Ради.

80. Мольтке Гельмут Карл Бернгард фон (1800–1891) – німецький генерал-фельдмаршал. Автор низки наукових праць з воєнного мистецтва та воєнної історії.

81. Мазепа Ісаак (1884–1952) – український політичний і державний діяч. Керівник уряду УНР з серпня 1919 р. до травня 1920 р.

82. Ревюк Іван (псевдо Бартович) – сотник УГА, член Начальної команди УВО. Представник УВО і ОУН у Литві. Був організатором видавництва “Сурми” у Литві. Загинув у 1945 р.

83. Мінів Роман – український громадський діяч. Навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах, був членом Легії українських націоналістів у Празі. Член ОУН.

Дмитро Бурім, Юрій Черченко (Київ). Реферат Володимира Стахіва про основні напрямки дослідження зовнішньополітичної діяльності ОУН у міжвоєнний період

У статті публікується доповідь Володимира Стахіва на конференції Фондації для дослідів життя та діяльності Євгена Коновальця 16 червня 1967 р. Тема виступу Володимира Стахіва – “До зовнішньої політики ОУН в роках 1931–1938”.

Ключові слова: Володимир Стахів, Євген Коновалець, ОУН, зовнішня політика, Німеччина.

Дмитрий Бурим, Юрий Черченко (Киев). **Реферат Владимира Стахова об основных направлениях исследования внешнеполитической деятельности ОУН в межвоенный период**

В статье публикуется доклад Владимира Стахова на конференции Фондации по изучению жизни и деятельности Евгена Коновальца 16 июня 1967 г. Тема выступления Владимира Стахова – “О внешней политике ОУН в 1931–1938 гг.”

Ключевые слова: Владимир Стахов, Евген Коновалец, ОУН, внешняя политика, Германия.

Dmytro Burim, Yurii Cherchenko (Kyiv). **Volodymyr Stahiv's Paper On the Main Trends of the Research of the Foreign Political Activity of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in the Interwar Period**

The article presents Volodymyr Stakhiv's paper on 16 June 1967 at the conference of the Foundation for the Research of Yevhen Konovalets's Life and Activity. A title of his paper was “On the foreign policy of OUN (1931–1938).”

Key words: Volodymyr Stakhiv, Yevhen Konovalets, OUN, foreign policy, Germany.